

פרק 6

פעילות הקהילה הדתית היהודית

1. התקופה הצארית

לקהילה כמוסד דתי- חברתי היה תפקיד בעל חשיבות רבה בחיי העם היהודי בתפוצות . בהעדר מוסדות ממלכתיים איפשרה הקהילה ליהודים לא רק סיפוק הצרכים הפולחניים, אלא גם קיום מערכת החינוך, עזרה הדדית, והתנגדות משותפת להפליה ולאנטישמיות. בתקופת ימי הביניים המאוחרות קיבלה הקהילה היהודית בפולין אוטונומיה רחבה, שכללה תפקידי מיסוי ומשפט. הממשלה הרוסית ראתה בקהילה מעוז הבדלנות היהודית והמכשול העיקרי להתבוללותם של היהודים בתוך החברה הרוסית . אי לכך, בעקביות הוגבלו זכויותיהן של הקהילות היהודיות . למרות שבשנת 1844 ביטל הצאר ניקולאי הראשון באופן רשמי את הקהילות, בצורה זו ואחרת הן המשיכו להתקיים בתחום מושב ויחד עמן כל מוסדותיהן המסורתיים (לרבות מוסדות לגמילות חסדים, מוסדות ההשכלה הדתיים, חברות קדישא וכדומה). יחד עם זה הממשלה התנגדה בתוקף לייסוד קהילות מסורתיות במרכזים יהודיים חדשים מעבר לתחום המושב. הממשלה אומנם הותירה ב-12 בפברואר 1865 להקים הנהלה אדמיניסטרטיבית של בית התפילה של הסוחרים בפטרבורג, אך הגבילה את תחום פעילותה לענייני המשק בלבד, ואסרה עליה לעסוק בענייני הדת . בשנת 1868 הוגדר בית התפילה בפטרבורג כמודל להקמת בתי תפילה חדשים והנהלות אדמיניסטרטיביות מעבר לגבולות תחום המושב¹. בשנת 1870 הוקמה ההנהלה המאוחדת של קהילת פטרוגרד, אשר הממשלה סירבה להכיר בה . על פי החוקים הזמניים אשר הונהגו בשנת 1876 ניתנה הזכות לבחור את הנהלת בית התפילה ואת ועדת הביקורת רק למי ששילמו דמי החבר בגובה 25 רובל בשנה.² המצב הזה אושר גם בצו משרד הפנים משנת 1877. הצו שימש תשתית משפטית לקיום הקהילה בפטרוגרד, כאשר במושג 'הקהילה' השתמשו באופן בלתי רשמי להגדרת חוג המתפללים בבית התפילה של הסוחרים, והחל משנת 1893 להגדרת המתפללים בבית הכנסת הגדול, ששילמו דמי החבר. המעמד הגבוה של חברי קהילת בית הכנסת הגדול וה אופי האליטיסטי של ההנהלה שלו נקבעו בזכות החוקים המגבילים את שהותם של היהודים בעיר הבירה ודמי החבר הגבוהים . עד שנת 1910 עמדו בראש ההנהלה נציגי השושלת של הברון גינצבורג, ולאחר מכן בני משפחתו של הבנקאי מרק ורשבסקי . כתוצאה מכך, בשלהי מהפכת פברואר 1917 רק כ-500 איש (שהיו 1%

מיהודי פטרוגרד) שילמו דמי החבר, ובכך זכו למלוא הזכויות כחברי קהילת בית הכנסת.³ החברות בקהילה נתפסה יותר כסמל המעמד, ולא כעניין דתי. לכן בקרב חברי קהילת בית הכנסת ואפילו בקרב ראשיה ניתן היה למצוא אנשים די רחוקים מן הדת, שאף התגוררו הרחק מבית הכנסת ומדי פעם נסעו לבית הכנסת בשבתות.⁴ יתרה מזו, בפטרוגרד היו כעשרה בתי כנסת קטנים ובתי תפילה. על פי רוב הם היו מקוממים בדירות של בתי מגורים או במוסדות יהודיים, (בית האבות, בית היתומים). בדרך כלל היו לבתי כנסת אלה הנהלות עצמאיות, שהיו מבחינה רשמית בלתי תלויות בהנהלת בית הכנסת הגדול, אך למעשה הם היו תחת חסותו ואף תרמו לו אי-אלו סכומים.

שליש מתקציב קהילת בית הכנסת היה מגיע מדמי החבר ושני שליש מהתרומות של אישים שונים, מקופסות ההתרמה ומהכנסות מתשלומים עבור הטקסים הדתיים.⁵ חברי הקהילה העשירים שהעניקו תרומות ברוחב לב, הבטיחו לעצמם השפעה רצינית על חיי הקהילה. למרות מעמדם הרשמי המוגבל היה זה אך טבעי שנהלת הקהילה ורביה ייצגו את יהדות רוסיה מול השלטונות. והם עשו זאת תמיד, במקרים של החמרת החוקים נגד היהודים, עלילות הדם או איסור על קיום טקסי דת.⁶ לכן הממשל העריך מאוד את הקהילה, את הרבנים ואת ההנהלה. למרות שהנהלת הקהילה הופיעה כמייצגת את דעתם של כל יהודי רוסיה, היא הייתה מוסד אוליגרכי, ולמעשה לא ייצגה אפילו את יהודי פטרבורג. הדבר לא השתנה כל עוד האינטליגנציה שעברה את תהליך התירבות לא התחילה להתעניין בחיי הקהילה, וראתה בקהילה רק מוסד דתי. שמעון דובנוב היה מראשוני מפיצי הרעיון של הקהילה הדמוקרטית הלאומית. במאמרו 'אוטונומיה כיסוד התוכנית הלאומית', אשר פורסם לראשונה בשנת 1901 הכריז דובנוב על החזרה אל הקהילה.⁷ דובנוב הציע לחזק את תפקידה של הקהילה החילונית בחיי העם, כפיצוי על חוסר השוויון של היהודים בתחום זכויות האזרח. בשנת 1909 אותו הרעיון הוצע בקובנו בשיבת פעילי ציבור יהודיים.⁸ הפולמוס על תפקידה ועל המבנה של הקהילה הדמוקרטית בעתיד התנהל על גבי דפי *Vestnik evreiskoi obshchiny*, אשר יצא לאור בפטרבורג ערב מלחמת העולם הראשונה.⁹ עיני האינטליגנציה הופנו לענייני הקהילה. "מספר אנשי אינטליגנציה דעתניים התקבלו כחברי קהילה, השתתפו בישיבות הכלליות ותבעו שינוי בכל מערך הקהילה".¹⁰ הצעד הראשון בדרך לדמוקרטיזציה של הקהילה בפטרוגרד הייתה אסיפת כל חבריה ב-8 במאי 1916, בה הוחלט ל פנות למשרד הפנים בבקשה להוריד את גובה דמי החבר מ-25 רובלים ל-3 (כמו דמי החבר בבתי התפילה הרובעיים) ולהרחיב את המעמד המשפטי של הקהילה.¹¹ היות והקהילות האחרות שמעבר לתחום המושב (קודם כל הקהילה במוסקבה) היו בנויות על-פי הדגם

של קהילת פטרוגרד , לתוצאות היוזמה החדשה נשאו את עיניהם כל אנשי האינטליגנציה הליברלים והדמוקרטים. הבקשה נדחתה על ידי השלטונות, כאשר ראשי ההנהלה ככל הנראה תמנו בכך את ידם. הם התנגדו להורדת גובה דמי החבר, משום שזה היה מסכן את שלטונה של ההנהלה.¹² תקוותיהם של הליברלים, שתלו תקוות בניסיון הפטרוגרדי, התבדו.

בהופעתו באסיפת המועדון היהודי (11 בפברואר 1917), תמך חבר ההנהלה הנריך סליוזברג בשינוי זהיר של ארגון הקהילה, ובעיקר, בלגליזציה של חיי הקהילה מעבר לתחום המושב בצורה שכבר הייתה קיימת במחוזות המערביים.¹³ מדובר היה בהעברת האחריות למערך החינוך הדתי, לגמילות החסדים ולבתי האבות הציבוריים לידי ההנהלה האדמיניסטרטיבית. הדבר היה חשוב לא רק לקהילת פטרוגרד, אלא גם לקהילות החדשות, אשר קמו בעקבות גל הפליטים. סליוזברג תמך בביטול קופסות הצדקה הלא פופולריות והמרתן במס שיחייב את כל היהודים. עם זאת דחה סליוזברג את הרעיון של תומכי החילון על הפרדת בית הכנסת מן הקהילה, אלא דיבר בזכות שיתוף הפעולה בין החרדים לאנשי הרוח המשכילים. הציוני לב בבקוב, שחלק על דבריו של סליוזברג, יצא נגד הפשרה ודיבר על הענקת צביון לאומי לקהילה, לעומת האיחוד הדתי.¹⁴

דוד זסלאבסקי, אחד הפובליציסטים הבולטים של מפלגת הבונד, הודיע כי הקהילה האוטונומית זו מטרה מזערית מדי בהתחשב במומנטום ההיסטורי. "מתארגן גטו חדש - האוטונומיה של העבדים, המקשטים את משכנם", - כתב על כך במידה רבה של סרקזם.¹⁵

בעת שהתנהל הפולמוס סביב שאלת הארגון החדש של הקהילה, המשיכה ההנהלה האדמיניסטרטיבית במילוי תפקידיה המסורתיים. היא טיפלה בשמירת הסדר בבית הקברות, עסקה בתחזוקת בניין בית הכנסת ובית הזקנים הציבורי השייך לו. במצב של העדר תחבורה ומזון בעת המלחמה סיפקה ההנהלה האדמיניסטרטיבית מצה ליהודי פטרוגרד, דאגה להם לבשר כשר, ודאגה לחידוש הפרסומים בכתבי עברי, שנאסרו על ידי המיפקדה הצבאית, דאגה להשיג רשיונות המגורים בעיר לעובדי הקהילה ואפילו תמכה בפיתוח מדעי היהדות.¹⁶ התפילות והסדר היו בבית הכנסת הגדול מאורגנים באורח מושלם, המקהלה הצטיינה בשירתה. רב הקהילה משה אייזנשטדט דאג במיוחד ליופיין ולטקסיותן של התפילות. דרשותיו ברוסית משכו סטודנטים ואפילו אחדים מאנשי האינטליגנציה הרוסית.¹⁷

כאשר פרצה השריפה בבית הכנסת הגדול, שבו הוחזקו קרוב ל-500 ספרי תורה, שהובאו מבתי הכנסת בפולין, ליטא וקורלנדיה, תיפקדה הנהלת הקהילה ביעילות רבה. על פי הערכות שונות, בין 30 ל-60 ספרי תורה נכחדו כליל ורבים ניזוקו חלקית. ההנהלה כינסה אסיפת חירום של כל

הרבנים מערים ה שונות, ששהו אותה שעה בפטרוגרד, כדי לדון בספרי התורה שנפגעו. נעשו צעדים על מנת לשחזר את ספרי הקודש הפגומים, ולהחליף את אלה שנשרפו בחדשים. הקהילה נטלה על עצמה את כל הוצאות.¹⁸

יותר ויותר ארגונים הציבוריים פנו לקהילה בבקשת תמיכה כספית. כך למשל, המארגנים של המועצה המאוחדת של המכללות היהודיות, שקמה בתחילת 1917, דנו רבות בשאלה תחת איזה ארגון להקים את המועצה, ועד OPE (אופ"ה) או הקהילה. לבסוף התקבלה ההחלטה לפנות לקהילה. ועד האורט החליט בישיבתו לערוך אסיפה פתוחה במטרה לעניין את הקהילה בענייני אורט.¹⁹

למרות שההנהלה האדמיניסטרטיבית לא השביעה את רצונם של תומכי הרפורמה, הייתה לה תדמית חיובית מאוד בעיני השלטונות. להנהלה היה תקציב רציני וניסיון והיא הייתה מסוגלת לא רק למלא את תפקידיה הישירים, אלא גם לשמש פרטנר ליוזמותיהם של הארגונים הציבוריים. יחד עם זאת, ללא שינוי יסודי בארגון הקהילה לא ניתן היה להרחיב את תפקידיה של הקהילה ולחזק את השפעתה על חיי היהודים בפטרוגרד.

2. הדמוקרטיזציה של הקהילה בין שתי המהפכות²⁰

מהפכת פברואר שיתקה למשך שבוע ימים את החיים בפטרוגרד. כל המוסדות הציבוריים, מוסדות צדקה ומוסדות חינוך היו סגורים. בבית הכנסת לא נערכו תפילות. בשל שיתוק התחבורה הציבורית נתקלה ההנהלה האדמיניסטרטיבית בקשיים בקב ורת המתים, וביניהם יהודים - קורבנות המהפכה. הבעיה נפתרה רק לאחר התערבותו של הועד הזמני של הדומה הממלכתית.²¹

התמוטטות השלטון המלוכני ופרסום צו על שוויון הזכויות נתקבלו באהדה על ידי הנהלת הקהילה ורוב חבריה. לאחר שחלפה האיפוריה הכללית והסתיימו החגיגות, עלה על סדר היום עניין הארגון המחודש של הקהילה בתנאים החדשים, ותוך ניסוח חדש של מטרותיה. מרגע זה התפצלו תולדותיה של קהילת פטרוגרד. מחד גיסא, המשיכה לתפקד 'הקהילה הישנה', כלומר חברי בית הכנסת הגדול ששילמו דמי חבר והנהלתו. מאידך גיסא, הציבור דן בהקמת הקהילה הדמוקרטית 'החדשה', בעלת תפקידים נרחבים, ונערכו ההכנות לבחירות הכלליות להנהלת הקהילה החדשה הזו.

השפעתה של ההנהלה הישנה הלכה ונחלשה במהירות, ועברה לארגונים הציבוריים והמפלגות. כבר ב-5 במרץ נתקל ניסיון ההנהלה לכנס תחת הנהגתה אסיפת ארגונים יהודיים מרכזיים, על

מנת לדון במאבק באנטישמיות ב ערי השדה , בסירוב של הארגונים האלה , אשר טענו, שיוזמת כינוס האסיפה חייבת לבוא מ הועד המרכזי של EKOPO (יקופ"ו), כארגון ה ציבורי המרכזי ששומר על ניטרליות, "ולא מהנהלה האדמיניסטרטיבית הלא פופולרית".²²

השינויים הפוליטיים גרמו להתפטרות מוקדמת של ההנהלה האדמיניסטרטיבית ב-16 באפריל 1917. בטרם התפזרה , הנמיכה ההנהלה האדמיניסטרטיבית את סכום דמי החבר , העניקה את זכות ההצבעה לנשים והחליטה לבחור באסיפה הכללית של הקהילה את הועד המארגן לבחירות המועצה של הקהילה 'החדשה'. זה היה ניסיון ההנהלה 'ללכת, אך להישאר', ועל ידי כל להמשיך ולהשפיע על התהליכים בקהילה בעתיד .²³ אולם היוזמה כבר עברה לידי המפלגות ו הארגונים הציבוריים.

בינתיים, ב-23 באפריל כונסה האסיפה שאמורה הייתה לדון בעניין בחירת ההנהלה הזמנית לתקופת המעבר. הסוציאליסטים והציונים נתנו את הסכמתם לעריכת הבחירות, אך בחרו שלא להתייחס לבחיר ות אלה ברצינות , משום שחשבו כי הרכב ההנהלה הזמנית יהיה נטול כל משמעות, לאור התקרבות הבחירות 'הממשיות' בקהילה. יחד עם זאת, החרדים וחלק מן ההנהלה הישנה, אשר ראו בקהילה מוסד דתי בלבד , התאחדו וגייסו את כל כוח ותיהם כדי למשוך את קולות הבוחרים בבחירות הביניים . 80 חרדים הת קבלו לקהילה ביום הבחירות . מאוחר יותר נודע, כי פלוני שילם עבורם דמי החבר הדרושים בסך 3 רובלים. החרדים הואשמו גם בכך , שאחדים מהם הניחו בקלפי יותר מפתק אחד.²⁴

תוצאות הבחירות הביאו ניצחון לחרדים, אשר הצליחו להעביר את מועמדיהם , ומתוכם 5 חברים מההנהלה הישנה.²⁵ כמעט כולם הצביעו בעד עורך הדין הפופולרי אוסקר גרוזנברג . יושב ראש הנהלה הקודם, מרק ורשבסקי, לא הצליח להיבחר להנהלה החדשה.

אולם הצלחתם של החרדים הייתה קצרת מועד. 48 חברי הקהילה הגישו מחאה רשמית והצביעו על כל ההפרות של נוהלי הבחירות . כתוצאה מכך , נאלצו חברי ההנהלה החדשה לוותר על המנדטים שקיבלו. יצא אם כן, שלבחירות האלה לא היו כל תוצאות.

האסיפה החדשה, שנערכה ב-1 ביוני באולם הקטן של הקונסרבטוריון , התנהלה ברוח סוערת, עם הפרות סדר , קריאות ביניים , האשמות הדדיות . כל זה הביא את כתב העיתון לכתוב : " כאב לראות, שאסיפה שכזו מתקיימת בפטרוגרד , מרכז המהפכה הרוסית, מרכז הציבור היהודי".²⁶

האופוזיציה החילונית חששה מניצחון ה חוזר של החרדים , והדבר גרם לה לבחור ב 'הרע במיעוטו'. האופוזיציה הציעה להשאיר את ההנהלה הישנה עד הבחירות לקהילה החדשה . הרוב הצביע בעד הצעה זו, החרדים פרצו בזעם, והאשימו את יושב ראש האסיפה בספירת קולות בלתי

נכונה. הדבר הגיע אף לאיומים בפגיעה פי סית ביושב הראש. המחאה שהוגשה כעבור מספר ימים על ידי קבוצת החרדים, לא זכתה לתשומת לב מצד ההנהלה.²⁷

למעשה, פעילותה של ההנהלה האדמיניסטרטיבית הישנה ושל הרבנות נמשכה גם לאחר מהפכת פברואר. כאשר בפטרוגרד הונהגה חלוקת מזון על פי התלוישים, עלה בידי ההנהלה להשיג מן השלטונות כ-25 ק"ג בשר כשר (חצי ק"ג לאדם) בשבוע. בתחילת חודש מאי סייע מ' אייזנשטדט להקמת הקהילות בפרבר פארגולובו, אוזרקי ושובלובו. ההנהלה לא הסתפקה בהצהרה על תמיכתה בממשלה הזמנית ובחודש יולי החליטה לרכוש איגרות חוב של המל חמה על סך של 125,000 רובלים ותרמה כספים לאחזקת בית חולים שדה לחיילים הפצועים.²⁸

בינתיים עסק הציבור הפטרוגרדי בבניית הקהילה החדשה. ב-11 באפריל באולם עמותת 'עבריו' התכנסה ישיבת הנציגים של הארגונים הציבוריים בפטרוגרד, של מפלגות ושל כל בתי הכנסת בעיר. בישיבה זו נכחו 121 איש, אשר ייצגו 53 מוסדות יהודיים בבירה.²⁹ בישיבה הוחלט להקים ועד מארגן להכנת הבחירות לקהילה החדשה 'על בסיס בחירה כללית, ישירה, חשאית ופרופורציונלית, בלא הבדל המיניים'. נתגלו חילוקי דעות חריפים בעניין הרכב הוועד. המפלגות הסוציאליסטיות דרשו ייצוג יתר עבור המפלגות והאיגודים המקצועיים בהשוואה לארגונים הציבוריים, אולם בעת ההצבעה נתקבלה הצעה אחרת, אשר הבטיחה ייצוג שווה לכל הארגונים.

ב-11 במאי ניהל הציוני אלכסנדר זלקינד את הישיבה הראשונה של הוועד המארגן. נתגלתה מחלוקת בשאלה, האם לכלול ברשימת הבחורים (כלומר להתייחס אליהם כאילו הם יהודים) את היהודים שהתנצרו.³⁰ לשאלה זו לא היה תוקף ממשי, משום שרוב היהודים שהתנצרו ניתקו מזמן את קשריהם עם הקהילה ולא התכוונו לחדשם. כת קטנה, כ-60 איש, של 'יהודים למען ישו', שהייתה אסורה בתקופת הצאר, לא גילתה רצון להשתתף בבניית חיי הקהילה היהודית, למרות שהצהירה על אהבתה כלפי היהודים.³¹

מתנצרים מועטים, אשר ראו את עצמם כיהודים, חזרו עתה באופן רשמי לחיק היהדות. תהליך זה החל ערב המהפכה ואף התעצם לאחר מכן. ב-2 בפברואר 1917 קיבל דוד קניגסברג את התעודה הראשונה על החזרה ליהדות. ב-13 במרס תעודה כזו הוענקה גם לסולומון לוריא, אשר לימים כתב את הספר 'האנטישמיות בעולם העתיק'. בין 'החוזרים בתשובה' ניתן היה לפגוש שמות משפחה ידועים בפטרבורג: גלפרן, ברמן, צייטלין, רוזנטל, טייטל, מרקון, שטיינברג, קפלון, בראודה. אלה היו, ככל הנראה, צאצאיהם וקרובי משפחתם של פעילי הציבור היהודיים. בשנת 1917 נרשמו למעלה מ-150 מקרים של חזרה ליהדות בקרב תושבי פטרוגרד. ניתן לשער שתהליך

זה לא נפסק בשנת 1918, משום שהסתגלנים היו יכולים להניח כי השלטון החדש יעדיף את היהודים.³²

בבחירות לקהילה הייתה לויכוח על המתנצרים בעיקר תשתית אידיאולוגית. סוציאליסטים חילוניים לא יכלו להסכים לקביעת החברות בקהילה על פי הקריטריון הדתי. אחד מהם אמר במהלך הדיון, שלמרות שהוא עצמו אינו מחבב את המתנצרים, אך על ידי קביעת עיקרון השייכות על פי הדת, נקבעת מהותה של הקהילה. 'ני גרגל (מפלגה סוציאליסטית ציונית) הציע לקבוע כי יהודי הוא כל מי שמצהיר על עצמו כיהודי'. נגד הצעה זו התבטאו בחריפות נציגי האורתודוקסים ונציגי ההתאחדות הדמוקרטית. במהלך הויכוח הובאו נימוקים דתיים ומוסריים. הציוני ארנולד זיידמן הציע נוסחה הבאה: 'ברשימת הבוחרים ייכלל כל יהודי, אשר לא הצהיר על ניתוקו מיהדות'. על הצעתו של מ בקר הספרות היידית שמואל ניגר (מפלגה סוציאליסטית ציונית) לכלול ברשימות גם את אלה שהתנצרו על פי מצפונם, 'הגיבו הנוכחים בצחוק. הרב אייזנשטדט דחה את הרעיון של הכללת המתנצרים ברשימות ותמך ברעיון לקבל לקהילה גם את החילוניים ומי שעזב את היהדות, אך חזר אליה לאחר המהפכה. בעד הצעתו של זיידמן הצביעו 14 חברים, בעד הצעתם של שטיין וגרגל – 11, בעד ניגר – 4. בכך לא אושרו זכויותיהם של המתנצרים להיכלל בקהילה.³³

לקראת הבחירות, שתוכננו לסתיו, התנהל הפולמוס בין המפלגות גם סביב השאלה של מבנה הקהילה החדשה. הציונים שאפו כי סמכ ויותיה של הקהילה יכללו את מרבית התחומים של החיים היהודיים, כגון חינוך, עזרה סוציאלית וסיוע כלכלי, בריאות, הגירה, דת וכן עבודה למען ארץ ישראל.³⁴

גם מפלגת פועלי ציון נאבקה למען סמכויות נרחבות לקהילה. אולם, להבדיל מן הציונים, שדגלו בשמירת תפקידו של בית הכנסת ובהוראת העברית בבתי הספר, צידדו פעילי פועלי ציון בחילון מלא של הקהילה וביידיש כשפת ההוראה בבתי הספר.³⁵ פאלקספארטיי ייחסה חשיבות מיוחדת לקהילה החדשה. על פי המצע של פולקספארטיי, דווקא הקהילה החדשה אמורה הייתה להיות הגורם החשוב ביותר בהשרדותו של העם היהודי בגולה. המפלגה עברה משבר בין פברואר לאוקטובר, אך הצליחה לשקם את עצמה. בעקבות מערכת בחירות מוצלחת הייתה לה השפעה בלתי מבוטלת.³⁶

ציונים-סוציאליסטים, אשר התאחדו במאי 1917 עם SERP למפלגת העבודה היהודית הסוציאליסטית המאוחדת (פארייניקטע), היו בעד קהילה חילונית ודמוקרטית, בעלת סמכויות רחבות בתחום החינוך, הבריאות, ההשכלה המקצועית, הסדרת ההגירה, ובתי מחסה ציבוריים.³⁷

מנקודת רעותו של הבונד, תפקידה של הקהילה היה אמור להסתיים באוטונומיה תרבותית בשפת היידיש.³⁸

הקבוצה היהודית העממית, למרות שהכירה בצורך להרחיב את תחום הפעי לות של הקהילה, צידדה בפשרה בנושאים העיקריים של המחלוקת בנושא מבנה הקהילה, שהם תפקידה של הדת ובחירת שפת הלימוד בבתי הספר.³⁹ הקבוצה סברה, שמקור התקציב להרחבת תפקידי הקהילה יהיו הקצבות מטעם המוסדות הממלכתיים והרשויות המקומיות. בסמוך לבחירות, בעקבות הירידה בפופולריות של הקאדטים, איבדה המפלגה חלק מבחוריה.

ההתאחדות היהודית הדמוקרטית, אשר התארגנה בפטרוגרד, הציעה גם היא תוכנית פשרה. אך עת הפשרות חלפה, והמפלגה קיבלה בבחירות לקהילה אפילו פחות קולות מכמות האנשים שנרשמו להתאחדות ביום התארגנותה. כישלון חרוץ רשם עוד ניסיון של ההתאחדות הלאומית – הברית היהודית העממית⁴⁰, אשר לא הצליחה לשרוד אפילו עד ליום הבחירות.

ההפסד בקרב על השליטה בהנהלה הישנה האיץ כנראה את האורתודוקסים בפטרוגרד לעבור לשימוש בשיטות יותר מודרניות במאבק על קולות הבוחרים. בחודש מאי הם הודיעו על הקמת מפלגה חדשה 'נצח ישראל'.⁴¹ היוזמה באה מהרבנים של בית הכנסת הגדול בפטרוגרד דוד טבל קצנלנבוגן (יושב ראש הכבוד) ומשה אייזנשטדט (סגן יושב ראש), מחוקרי מדעי היהדות, גבאי בית הכנסת יצחק מרקון⁴² (סגן יושב ראש) ואברהם הרכבי וקבוצת יהודים עשירים המקורבים לבית הכנסת.⁴³ המארגנים, שפעלו בראש וראשונה נגד חילון הקהילה של בית הספר, הכריזו על עצמם כדוברים בשם של רוב יהודי רוסיה הדתיים, "העם האמיתי, השותק והמפוזר", אשר קולו "כמעט ולא נשמע" בין הקולות המפלגות והקבוצות, "אשר התנתקו ממנו מבחינה הרוחנית".⁴⁴

המצע של 'נצח ישראל' התבסס על רעיון האומה היהודית המאוחדת על ידי המוצא משותף והדת המשותפת. בהתאם למצע היו הילדים צריכים מגיל 6 ועד 13 ללמוד בבית ספר מדי יום עברית ותנ"ך במשך מספר שעות.⁴⁵ דובר גם על לימוד המקצועות הכלליים, לרבות שפת המדינה. הארגון דגל בשמירה על כל התפקידי המסורתיים של הקהילה תוך דמוקרטיזציה של הניהול והרחבת פעילותה של הקהילה, במטרה לספק את הצרכים הכלכליים והתרבותיים של חברה. המצע הדגיש את חשיבותה של השפה העברית כשפת הדת, המדע והתרבות, אך הכיר גם ביידיש כשפה של הציבור היהודי. ברוח אותם ימים דגלה מפלגת 'נצח ישראל' ברפובליקה דמוקרטית ברוסי ובזכויות העמלים, אך גם דרשה זכויות ליהודים, כמו שמירת שבת וספקת מזון כשר לחיילים היהודים, במידת האפשר.

לינצח ישראל', ככל הנראה, לא הייתה זרה רוח הציונות, ועל כן נקודה חשובה במצע היה הנושא של ארץ ישראל, אשר התמיכה ביישובה הוכרזה כמטרה כלל-לאומית וחובה מקודשת לכל היהודים. יחד עם זאת, ניבאה מפלגת 'נצח ישראל' כי מרכז החיים הלאומיים יישאר בתפוצות עוד תקופה ארוכה, ולכן המצע קרא ליהודים להתייחס כלפי עצמם לא כאל תושבים עראיים במדינות מושבם, אלא להיאבק למען שיויון זכויות מלא באותן ארצות.⁴⁶ מאוחר יותר, בקיץ, התאחדה המפלגה עם קבוצה דומה ממוסקבה 'חרות ומסורת' למפלגה אורתודוקסית 'אחדות'. ככל הנראה, מהמפלגה הזו התפצלו החסידיים, אשר הקימו קבוצת 'שלומי-אמונה-ישראל'.⁴⁷

היות והתקציב של הקהילה הישנה הורכב במידה רבה מההכנסות מהטקסים הדתיים ומתרומות המאמינים, קיוו האורתודוקסים לזכות לפחות למימון חלקי של תוכניתם, אפילו אם לא יקבלו הקצבות מהמדינה. באשר לתוכניותיהם של החילונים בקשר לקהילה, הן הסתמכו בעיקר על תמיכת השלטונות.

הועד המארגן פירסם בספטמבר תקנון הבחירות למועצת הקהילה. התקנון הכריז על בחירות דמוקרטיות, חשאיות, ישירות ושוויוניות בלא הבדלי מין שיערכו על פי הרשימות. גיל הבחורים המינימלי נקבע ל-20 שנה. במקום המועד שנקבע תחילה, (29-31 באוקטובר) ושבוטל עקב הפיכת אוקטובר נקבעו הבחירות ל-3-5 בדצמבר.

הציונים הציבו ברשימתם ארבעה חברי הועד המרכזי של הארגון הציוני ברוסיה, ובתוכם ישראל רוזוב, חבר הועד הפועל של הארגון הציוני העולמי. כבר בעצרת הבחירות הראשונה של הציונים (15 באוקטובר), להערכת כתב *Razsvet*, נכחו 1000-1500 איש.⁴⁸ הסיכויים של הציונים גדלו עוד יותר לאחר פרסום הצהרת בלפור בסמוך למועד הבחירות.

טבלה 19

תוצאות הבחירות למועצת קהילת פטרוגרד, 1917⁴⁹

מספר המנדטים	מספר הקולות	מפלגות
35	2523	הארגון הציוני
9	672	'אחדות'
8	635	הבונד
8	579	המפלגה העממית היהודית (פאלקספארטיי)
5	400	הקבוצה העממית
2	179	'המאוחדים'
1	122	האיחוד הדמוקרטי
1	122	רשימה אישית
1	83	פועלי ציון
70	5.315	סה"כ

רק כ-20% מכל הבוחרים השתתפו בבחירות. השאר לא התעניינו בענייני הקהילה, או לא האמינו כי לאחר נפילת הממשלה הזמנית יש סיכוי להצלחה, או שמא חששו לצאת לרחובות בשל הטרור והביזה בעיר.⁵⁰ כמו בערים האחרות ברוסיה, ניצח בבחירות למועצת הקהילה הארגון הציוני. הוא זכה במחצית מן המנדטים (טבלה 19). עוד מספר ציונים נבחרו ברשימת האורתודוקסים. יושב ראש הוועד העירוני של הארגון הציוני ד' ר' א' זלקינד נבחר לתפקיד יו שב ראש מועצת הקהילה.⁵¹

3. בצל המשטר החדש

1917-19 בדצמבר באווירה חגיגית התקיימה הישיבה הראשונה של מועצת הקהילה. הקהילה הדמוקרטית החדשה, אשר נולדה 'במצב של אנרכיה ו שלטון כוחני', נתקלה בראש וראשונה בבעיית ההישרדות הפי סית של חבריה. יהודי פטרוגרד קיוו ש הקהילה תסייע להם לעבור את התקופה הקשה עם פחות נפגעים.⁵² מטרות לאומיות-תרבותיות, אשר לשמם הוק מה קהילה, נסוגו זמנית למקום משני. רק אחד מן הנואמים בישיבה, נציג 'פועלי ציון' נחום ניר בחר לקרוא באותה שעה לחילון הקהילה ולעבודה למען ארץ ישראל.⁵³

כאשר בינואר 1918 כבשו הבולשביקים את המינזר הפרבוסלבי על שם אלכסנדר נבסקי בפטרבורג, לא יכול היה הרב קצנלנבוגן שלא לגנות את המעשה הזה ואמר בין היתר:

גם אנחנו, שרק לפני מספר חודשים השתחררנו מסיוט העולה אנטי-דתי, איננו יכולים שלא להביע את השתתפותנו בצערה של הכנסייה הפרבוסלבית ושל כל בניה... אולם, איננו יכולים להסתפק ב השתתפות הפסיבית בלבד... על כן אני סבור, כי על היהודים לצאת במחאה חריפה נגד המעשים שנעשו במינזר של אלכסנדר נבסקי.⁵⁴

האירועים כגון כיבוש המינזר, ירי חיילי הגדוד האדום על תהלוכות המתפללים, רצח המיטרופוליט של קייב ולדימיר - כל אלה חייבו את בית הכנסת להביע גינוי חד-משמעי כלפי מדיניותו של השלטון הסובייטי, מה גם שהעם הפשוט כבר החל לכנות את השלטון החדש 'שלטונם של היהודים'. 'הצו על הפרדת הדת מן המדינה ובית הספר מן הכנסייה' (23 בינואר 1918) גרם לכך, שכל הארגונים הדתיים איבדו את זכויותיהם, לאחר שנשללו מהם זכויות הישות המשפטית וזכות לבעלות על הקניין, לרבות בעלות על כנסיות, בתי הכנסת, בתי הקברות. בהתאם לצו, נאלצה מועצת קהילת פטרוגרד להקים חברה דתית נפרדת (ועד ה-20), המורכבת מעשרים חברי המועצה ונציגי בתי הכנסת, כדי שזו תקבל לשימוש ללא תשלום מהמדינה את בתי הכנסת ובתי התפילה בעיר.

אך הקמת החברה משמעותה לא הייתה עדיין פיזור מועצת הקהילה והגבלת סמכויותיה רק לתחום הדת. בישיבה שהתקיימה ב-17 במרס נבחר הועד הפועל של המועצה וכיושב ראש שלה נבחר זלקינד.⁵⁵ כמו כן נבחרו הועדות לענייני הדת, למוסדות ציבוריים, לחינוך ותרבות. המועצה קראה לבתי הכנסת ולבתי התפילה לתרום מרצונן, כדי להעלות את שכרם של הרבנים, אשר נקלעו למצב כלכלי חמור עקב עליית המחירים.⁵⁶ הארגונים הציבוריים יקופ"ו, אוז"ה, אורט המשיכו לפעול בקשר הדוק עם הקהילה. בישיבה שהתקיימה ב-24 במרס קיבלה מועצת הקהילה הצהרת מחאה נגד יחסה הבלתי אנושי של רומניה כלפי יהודי בסרביה, גם אם למעשה זה, שלא נתמך בשום השפעה פוליטית, הייתה משמעות מוסרית בלבד.⁵⁷

תפקוד המועצה לווה בקשיים הן בשל התערבות ישירה של השלטונות בענייניה, בין היתר של היבוקם, והן בשל הנדידה של רבים מחבריה מפטרוגרד. אחדים מהנשארים בעיר לא השתתפו בישיבות המועצה, משום שלא האמינו עוד ביעילותה. כך למשל, שי' דובנוב לא התייצב תחילה בישיבות, ומאוחר יותר אף התפטר מחברות במועצה, כשהוא מסתמך על הצורך לסיים מלאכה מדעית-ספרותית. כתוצאה מכך, בשל היעדרות כמחצית מחבריה, לא התכנסה המועצה במשך חודש וחצי בחודשים אוקטובר ונובמבר. על המשבר הצליחו להתגבר רק כאשר למועצה צורפו חברים חדשים מתוך המועמדים לחברות במועצה.⁵⁸

המחסור במזון שנוצר בפטרוגרד לאחר הפיכת אוקטובר היה עול כפול עבור היהודי הדתי בשל מחירו גבוה של אוכל כשר. למשל, מחיר המצה היה כשני שלישים מחיר הקוויאר.⁵⁹ העיתון *Razsvet* ציין בשנת 1918:

הסדר היה עצוב השנה. מצה לא הייתה ובמקומה אכלנו מעין פיתה שחורה, ממש לחם העניים... יין לא היה בכלל, בכוסיות נצנצו איזה מים אדומים ותוססים, תמוצים וחסרי טעם... ארוחת ערב עלובה, המורכבת מ מרק אפונה וירקות מיובשים. זאת הייתה הסעודה החגיגית לזכר השחרור הגדול. החדר היה שקוע באפלולית כתוצאה מהפסקת חשמל ואיכות ירודה של הנרות, שנרכשו במחיר מטורף.⁶⁰

דלות סעודת הפסח העצימה את תחושת העבדות שחזרה.

אולם לקראת הפסח של 1919 איפשרו ליהודים להתכונן לחג טוב יותר מאשר אשתקד. מאחר שהממשלה נזקקה לתמיכת הפקידים היהודים בתקופה בה השלטון הסובייטי היה שרוי במשבר, היא נקטה בצעדים כדי לספק מצה למאמינים. כבר ב-11 בינואר שיגר משרד המזון למחוזות חוזר ובו ציווה לרשויות המקומיות לקבל מהקהילות נתונים לגבי כמות הקמח או הדגן שמתאימים לאפיית המצות, מתוך חישוב של מנת הלחם ל-8 ימים. לרשויות המזון הוצע למחוק

מהרשימה של אספקת הלחם את כל מי שחפץ, ולהחליף בתקופת חג הפסח את מנות הלחם בדגן או בקמח. העיתון *Petrogradskaya pravda* הודיע על סדרי קבלת הקמח למצה.⁶¹ קהילת פטרוגרד קיבלה קרוב ל 60- טונות קמח חיטה ל 8- ימים, מתוך מנת הלחם שהגיעה לכל תושב, בלי שנלקחו בחשבון סוגי תלושי המזון של התושבים השונים. בנוסף לכך נלקח בחשבון, שבאפיית המצה מפסידים 20% ממשקלו של הקמח, בשעה שבאפיית לחם מתקבל הודות לכל התוספים 40% יותר לחם. כמות הקמח הייתה אמורה להספיק לחלוקה לכל יהודי העיר, כולל הילדים והלא דתיים, לפחות 1,5 ק"ג מצה. 'הדאגה' המודגשת הזאת גרמה ל זרם של מכתבים נזעמים שהגיעו למערכת העיתון. העיתון הסביר את הטכניקה שאחורי קביעת מנת הקמח ליהודים והוסיף, כי לא צריך לשכנע את אלה שמנהלים תעמולת פרעות, אותם יש לחסל ללא רחמים.⁶²

הויתור לדתיים בעניין המצה לא בישר על הפשרה של השלטונות בשאלת האוטונומיה הלאומית האקס-טריטוריאלית, שאותה הגשימו הקהילות הדמוקרטיות. ביוני פוזרו מועצות הקהילות ברוסיה כולה, בכולל פטרוגרד.

4. חזרה לקהילה הדתית. הירידה וההתעוררות של חיי בית הכנסת

חיסול הקהילה הדמוקרטית סימל במובן מסוים חזרה למצב של לפני 1917, כאשר תפקידי הנהלת בית הכנסת היו מוגבלים לתחום הדת בלבד. החיים הציבוריים החילוניים שוב מצאו את עצמם מחוץ לכותלי בית הכנסת, כאשר הנהלתו עברה לועד ה-20, שהתקיים עד עתה באופן פורמלי בלבד בצלה של מועצת הקהילה. למעשה לועד זה היו עוד פחות זכויות מאשר להנהלה האדמיניסטרטיבית של טרום המהפכה. להנהלה ההיא הייתה לפחות בעלות על בניין בית הכנסת והיא יכלה, למשל, לארגן הוראת דת לילדים. נדרש פרק זמן, בו המאמינים יכלו להסתגל לקיום בתנאי המעמד המשפטי הנחות של הקהילה והתערבות בלתי פוסקת בענייניה מצד השלטונות הסובייטיים ומצד מוסדות המפלגה.

יחד עם גל הפליטים היהודים מ ערי השדה, עברו משם לפטרוגרד רבנים רבים. אחדים מהם נמלטו מאזורי הקרבות, האחרים עזבו את בתיהם בגלל רדיפות השלטון החדש. לדברי עיתונאי ומהגר בן-ציון כץ, שביקר בפטרוגרד ב 1922-, בפטרוגרד היו באותה תקופה יותר רבנים מאשר בערים הגדולות בתחום המושב לשעבר. רבים מן הרבנים האלה התרכזו סביב בית הכנסת הגדול, והיוו בכך איום על מעמדו של הרב קצנלנבוגן. כך למשל, בשנים 1914-1924 חיזקה שהותו בפטרבורג של רב ידוע יוסף רוזין מדבינק (רוגצ'בר, 1858-1936) של חב"ד את תפקידו של החב"ד

בקהילת פטרוגרד. אולם קצנלנבוגן נמנע מסכסוכים ולא שאף לעליונות כלפי הרבנים האחרים, והצליח לשמר לעצמו את זכות המילה האחרונה בעניין חיית בית הכנסת, מבלי שהדבר גרם לסכסוכים.⁶³

קצנלנבוגן לא נכנע גם לניסיונות להשליט רפורמות בקהילה. בין השאר, כאשר בשנת 1921 החליטה הנהלת הקהילה להזמין לבית הכנסת מקהלה מעורבת (גברים ונשים), לשירה בתקופת החגים בסתיו, ראה בכך הרב חילול בית הכנסת. הוא הזכיר להנהלה, שקהילת פטרוגרד היא קהילה מסורתית, והתריע, שאם תתקבל בסופו של הדבר ההחלטה על מקהלה מעורבת, רבים לא יוכלו להתפלל בו. ההנהלה נאלצה לוותר על ימרת הנשים. ביטול המקהלה המעורבת גרם לכך, שבחגים נמכרו לבית הכנסת פחות מקומות מן צפוי, מה שהביא להפסדים כספיים.⁶⁴

המאבק עם הארגונים היהודיים הדתיים לא היה אז נושא רציני בעיני מועצת פועלי פטרוגרד. באותה תקופה הייתה מועצת הפועלים מוטרדת יותר מחתרנות הכנסייה הפרבוסלבית, שבעיני הקומוניסטים נחשבה ארגון אנטי-מהפכני מהיום, בו הכריזה פטריארך טיכון על חרם של השלטון הסובייטי (ינואר 1918). ייתכן גם שלמדיניות זו תרם הרצון שלא להיראות אנטישמים. כאשר למער כת העיתון *Petrogradskaya pravda* החלו לזרום מכתבים נזעמים על כך, שכל ההרצאות האנטי-דתיות הן נגד הדת הפרבוסלבית, בעוד שהיהדות לא זוכה לביקורת, מערכת העיתון פירסמה באוקטובר 1921 הסבר, שמכיוון שהציבור הוא ברובו פרבוסלבי, הרי שההרצאות נוגעות לנושאים שנוגעים לו. אך העיתונאי הסכים עם הדעה, שמן הדין להתייחס גם לדתות האחרות.⁶⁵

הוראות הועד המרכזי של המפלגה הבולשביקית מ-1922 שדנו במדיניות כלפי קבוצות דתיות וכתות הורו למוסדות הסובייטיים והמפלגתיים המקומיים לפעול ביתר רגישות בשעה של נקיטת צעדים הנוגעים לרגשות של ציבור דתי רחב. ההוראות הדגישו, כי המצב הנוכחי איננו מתאים למאבק אנטי-דתי.⁶⁶ העיתון 'דער עמעס' הודיע במרס 1922, שמשרד התעמולה הממלכתי (Agitprop) לא יפגע עוד ברגשות המאמינים ויתרכז בהרצאות על תולדות הדת.⁶⁷

למעשה, השלטונות ניהלו מדיניות חמורה יותר כלפי הדת הפרבוסלבית. הדבר התבטא במשפטים נגד אנשי הכמורה כתגובה להתנגדותה להחרמתם של חפצי הערך הכנסייתיים, שנמקו על ידי השלטונות כצעד הכרחי להצלת תושבי אזור הוולגה מהרעב. רק בפטרוגרד במשפט של 86 אנשי הכמורה, נידונו 10 לעונש מוות, ו-41 ובתוכם המיטרופוליט של פטרוגרד בנימין, אכן הוצעו להורג.⁶⁸

שלא כמו בכנסיות, עברה החרמת חפצי הערך בבתי הכנסת בפטרוגרד ללא הפרעות. לקהילה לא היה זהב וכל דברי הכסף הוחרמו. בבית התהורה שליד בית הקברות פראוברזינסקי בפטרוגרד הוחרמו 11 זרי כסף ששקלו כ-16 ק"ג. מבית הכנסת של פטרוגרד נלקחו מנורה, פמוטים, קישוטים ש על ספרי התורה וחפצים אחרים שמשקלם הכולל למעלה מ-40 ק"ג.⁶⁹ הרב אייזנשטדט קרא ביום א' של פסח למתפללים לתרום לטובת הרעבים.

מכיוון שעקב ייחודה של הדת היהודית, לא היו חפצי ערך רבים בבתי הכנסת, פגעה ההחרמה יותר בנוצרים מאשר ביהודים. על מנת לתקן את 'המעוות', הציע הבולשביק הידוע ימליאן ירוסלבסקי (גובלמן) להטיל מס כללי על מקומות הישיבה בבתי הכנסת ועל העלייה לתורה. העיתונאי מפטרוגרד, שנשא שם ציוני בדוי בן-יהודה תמך בהצעתו של ירוסלבסקי וציין, שאם הרבנים לא ירצו לשתף פעולה, ניתן לפנות לאנשי הדת מן הדרג הזוטר.⁷⁰

לאחר שהוחרמו חפצי הערך של בית הכנסת הגדול, הציעה הנהלת בית הכנסת, שהשתוקקה להחזיר לעצמה חפצים בעלי ערך היסטורי, לשלטונות להמיר את הרכוש המוחרם בכמות שוות ערך של זהב וכסף.⁷¹ הרעיון הפזיז הזה הגניב לשלטונות מחשבה, כי לא נטלו מהיהודים כל מה שאפשר. לכן הזמין אליו איוון באקייב, יושב ראש ועדת החרמות, ובעבר יושב ראש הצי-קה של גוברניית פטרוגרד, את הרב אייזנשטדט והציע לו להפקיד מטעם הקהילה היהודית עוד כ-5,000 ק"ג כסף. את דרישתו נימק באקייב בכך, כי צריך להרגיע את דעת הקהל, שסבורה, כי היהודים יצאו בזול מהחרמות. לסכום הזה הגיע קאבייב, כאשר הישווה את בית הכנסת הגדול ובתי התפילה לקתדרלות ולכנסיות הפרבוסלביות הגדולות בפטרוגרד. הנהלת בית הכנסת החליטה לסרב להפקיד דברי כסף נוספים.⁷² הסכסוך הסתיים כנראה בלא כלום, החרמות נפסקו פתאום, כאשר השלטונות נוכחו לדעת כי ערכם של חפצי הערך המוחרמים אינו מצדיק את הנזק הפוליטי שנגרם על ידי המהלך כולו.

בתי הכנסת בפטרוגרד נרתמו בעצמם לסייע לרעבים. ליד כל בית הכנסת הוקמו ועדות, ששיגרו את נציגיהן לקהילת העיר. הנציגים האלה הקימו חברה לסיוע ליהודים נזקקים, אשר נהגה לחלק את הסכומים שנאספו לפליטים ולעניים. אולם השלטונות הסובייטיים לא היו מעוניינים ביוזמות של הדתיים. בפברואר 1922 סגרה היבסקציה את החברה, וכך גזלה את הסיוע מן הנזקקים.⁷³

יבסקציה הגבילה את יוזמת המאמינים גם כאשר לפטרוגרד הגיעו כמה מאות יתומים יהודים ולשלטונות היה חסר תקציב לקליטתם. יבסקציה הציעה לבית הכנסת הקרוב לסייע לילדים. בנוסף להסכמתה, הביעה הנהלת בית הכנסת גם רצון לקבל את הילדים תחת חסותו של בית

הכנסת. אולם היבסקציה סירבה, ולאחר שקיבלה מבית הכנסת את הכסף, החלה לעסוק בעקירה של הילדים מהמסורת היהודית. הילדים התנגדו למדריכים- קומוניסטים, לא הסכימו ללכת לבית המרחץ בשבתות, ודרשו להשתתף בתפילת המעריב.⁷⁴

באופן כללי מצבה של הדת היהודית השתפר, לאחר שהשלטונות התירו יזמות פרטית, ומצבם הכלכלי של המאמינים הוטב. ערב חג הפסח של שנת 1922 פירסם העיתון *Petrogradskaya pravda*, אשר עבר לניהול משק כספים סגור והיה מעוניין בפרסום הפרסומות, מודעות המאפיות שעסקו באפיית מצות. בעיר נפתחו מחדש חנויות מזון ואטליזים כשרים, מסעדות ובתי אוכל יהודיים, בחנויות הספרים המרכזיות נמכר לוח השנה היהודית ביידיש וברוסית. בפטרבורג ביקר פעמיים החזן המפורסם מקייב ג' פינצ'יק, אשר שר גם ב מהלך התפילות בשבתות, והופיע ב'קונצרט החורף היהודי הראשון' באולם הגדול של הפילהרמונית.⁷⁵

בהתרככות המדיניות של השלטונות ניתן להסביר את האישור שהוענק להוציא לאור את 'מעין מי נפתחו' - עבודתו בתחום חקר הדת של הרב קצנלנבוגן, שהודפסה בבית הדפוס הממלכתי *Krasnyi agitator* (1923). הספר הופץ בכל העו לם היהודי כולל בארץ ישראל.⁷⁶ באותו בית הדפוס הודפס בשנת 1924 ספרו של קטריאל וורוביוב 'ספר מופתי הטבע' בעל תוכן דתי.

בשנת 1923 היגר לחו"ל הרב משה אייזנשטדט, אשר היה נציגה ההולם של הקהילה המשכילה. בית הכנסת הגדול איבד עוד יותר מאופיו הייצוגי. הפאר והזוהר של הטקסים הדתיים שמלפני המהפכה, אשר הזכירו את הצגות התיאטרון, בהן הדרשות התנהלו ברוסית, המקומות עלו ביוקר, ולתורה עלו לפי הכרטיסים, כאשר המתפללים נהגו להגיע לבית הכנסת בכרכרות, וישבו בעת התפילות חבושים בצילינדרים – כל זה חלף ונעלם כלא היה. בית הכנסת התמלא ביוצאי עיירות קטנות וכפרים, שהביאו עמם עורך חיים מסורתי ו מינהגי תפילה מיושנים. הם עוררו בכך את מורת רוחם של תושבי פטרבורג הוותיקים. הדרשות התנהלו ביידיש, בשעה שעוד לא מ זמן היידיש לא הייתה מוכרת כלל כשפת הטקסים הדתיים.

גל האוכלוסייה הדתית הביא לפתיחת בתי תפילה ובתי הכנסת בכל הרובעים בעיר. בדרך כלל הם הוקמו בדירות מרווחות של בתי המגורים. רק ברחוב טרואיצקיה היו שני בתי הכנסת: בית הכנסת החסידי 'בית יעקוב' ובית כנסת של המתנגדים 'עבריו'.⁷⁷

בבניין בשדרות ווזנסנסקי פעל בשנים 1922-1924 בית הכנסת 'תפארת ישראל'. דיירי הבניין פנו לעתים קרובות לרשויות העיר בדרישה לסגור את בית הכנסת, בטענה כי 'ועד ה-20' אינו משלם את שכר הדירה ואינו נוטל חלק בעבודות התחזוקה. הקובלנות לא עזרו, ובית הכנסת עבר לבניין אחר רק כאשר התבקש על כך ע ל ידי הנהלת 'תפארת ישראל'.⁷⁸ הרשויות החרימו את בניין בית

הכנסת 'שערי ציון' אך הותירו לו לשכור בניין במקום אחר. בסך הכל בשנות ה-20 פעלו בפטרוגרד 17 בתי כנסת ובתי תפילה, בהשוואה ל-13, שפעלו לפני הפיכת אוקטובר.⁷⁹

ניתן לשער כי מספר הביקורים בבתי הכנסת על הלא רק בזכות אדיקותם של הפליטים, אלא במידה מסוימת גם כתוצאה של נהירה לדת בקרב האינטליגנציה של פטרוגרד בתקופת הנאפ. ביוני 1922 פירסם העיתונאי יוסף קליינמן ב-*Evreiskii vestnik* קריאה חד משמעית לשוב לתורה.⁸⁰ בשעה שעולמו של החרדי נותר ללא עוררין, ניסו אנשי הרוח היהודיים שהתבוללו להבין מחדש את יחסם אל הדת ואל העם. הלבטים הללו בולטים עד מאוד בסיפורו של לב לונץ 'המולדת', שנכתב בשנת 1922. גיבור הסיפור מתייסר מכך שמ שפחתו אינה מזמינה אותו להצטרף אליה לארוחת שבת, והוא חי "כמו פלישתי" בביתם, והוא, שאינו מאמין באלוהים, חפץ אך אינו יכול לראות את השמיים הכחולים של ארץ ישראל, בעוד שאביו הקשיש "ראה את השמיים, ראה אותם ויוסיף לראותם".⁸¹

נציגים אחדים של האינטליגנציה היו יותר פרגמטיים ביחסם כלפי הדת. דוגמה לכך הוא ישראל נחום (אלכסנדר) ריבקין, יליד יקטרינוסלב. בשנת 1914 במהלך לימודיו בקונסרבטוריון בפטרבורג הוא חלם על קריירה ולשם כך התנצר. אולם משפטי הכמורה ש יכנעו אותו כנראה כי משתלם יותר להיות יהודי, ולכן באוגוסט 1923 חזר ליהדות.⁸²

באותה תקופה חדר תהליך החילון למשפחות הדתיות ואפילו למשפחתו של הרב קצנלנבוגן. שלושה מילדיו, אם כי לא התנתקו מהמסורת היהודית, אך החלו ללמוד באוניברסיטה. הרב הקשיש לא ניסה להניאם מכך. קצנלנבוגן הבין כי השלטון הסובייטי לא יחדל מהמאבק בדת, ולמקצוע של רב אין עתיד בברית המועצות. קצנלנבוגן עצמו נרדף בשל היותו רב ואי נכונותו לציית.⁸³ בתחילת 1924 אולץ הרב לעזוב את דירתו המרווחת, שהייתה קרובה לבית הכנסת. רק לאחר שנה של נדודים הצליחה משפחתו של הרב לשכור דירה בתשלום גבוהה מאוד. מכה אחרת הייתה סילוקו של הבן הצעיר אליהו מחוג המתמטיקה באוניברסיטה בשל מוצאו החברתי (1924).⁸⁴ באופן טבעי, כאשר הבן החליט להמשיך את השכלתו בחו"ל, לא ניסה האב להניאו. אך הרב עצמו החליט לא לנטוש את הקהילה בתקופה כה קשה. המאמינים ניסו בכל יכולתם להקל על חייו של הרב הישיש, תרמו לו מזון, עצי הסקה, כסף. בנו המאומץ גדליה, שהתגורר בארה"ב, שלח לו מטבע חוץ, ובכסף הזה קנה דוד טבל את המצרכים הדרושים.⁸⁵

5. מירכוז החיים הדתיים⁸⁶: הקמת LERO (לירו)

עם תחילת המדיניות הכלכלית החדשה (נאפ) נתגלו הסימנים הראשונים של ליברליזציה במדיניות השלטון כלפי הדת. ב-27 באפריל 1923 פורסמה ההחלטה המשותפת של משרד הפנים ומשרד המשפטים 'אודות נוהל רישום העמותות הדתיות והענקת האישורים לכינוס הוועד ים של העמותות'. ההחלטה הותירה להקים התאחדויות דתיות בצורה של עמותות. לעמותות האלה היו יותר זכויות מאשר ל 'ועדים הדתיים' (ועד ה-20), שהותרו בשנת 1918.⁸⁷ להחלטה זו צורפה דוגמת התקנון של 'עמותה דתית'. מכיוון ש לאישור העמותה היו דרושים לפחות 50 חברים מייסדים ותקנון המאושר על ידי הוועד הפועל של המועצה, הרי שמרבית ההתאחדויות הדתיות היהודיות נותרו כ'ועדי ה-20'.⁸⁸

אולם הציבור היהודי בלנינגרד ניצל את הצו החדש להקמת קהילה בעלת סמכויות נרחבות. הקהילה קיבלה מעמד של 'עמותה דתית' ואיחדה בתוכה 'ועדי ה-20' של כמעט כל בתי הכנסת של לנינגרד. ב-24 באוקטובר 1924 התכנסו המייסדים של הקהילה הדתית היהודית של לנינגרד (לירו) על מנת לדון בפרוייקט התקנון שלה.⁸⁹ ב-26 בינואר 1925 קיבלה הקהילה הכרה רשמית. כמו ל'ועדי ה-20', לא היה ללירו מעמד של ישות משפטית, והיא לא הייתה רשאית להחזיק בקניין פרטי. יחד עם זאת, להבדיל מ'ועדי ה-20', כל החפץ בכך יכול היה להצטרף אליהן, חברי הקהילה נבחרו ברוב הקולות באסיפה הכללית. לפי התקנון, ניהלה הקהילה את בית הכנסת הגדול ואת בית הטהרה של בית הקברות היהודי.⁹⁰ תפקידה של הקהילה כגוף מרכזי הודגש גם בשמה, קהילת לנינגרד, ולא קהילת בית הכנסת הגדול. כמו כן, בין תפקידי הקהילה היה גם טיפול בעניינים של כלל העיר, כגון ההשגחה על בית הקברות היהודי וארגון טקסי הקבורה על פי המסורת היהודית, תחזוקת המקוואות, גיוס השוחטים ל אספקת מזון כשר למאמינים, ארגון קורסי דת וספריית הספרות הדתית. מנהיגות הקהילה הובטחה גם בכך שבהנהלתה ישבו גם נציגי בתי הכנסת הקטנים, כלומר ראשי 'ועדי ה-20' היו בו-זמנית חברי הקהילה.

לפי התקנון הקהילה הייתה אמורה להתקיים מתרומות, הופעות, תשלומים עבור המקומות בבית הכנסת, טקסי דת, שחיטה וכדומה. תקנון הקהילה הלנינגרדית כעמותה דתית לא יכול היה לכלול סעיף על גמילות חסדים. בעיה זו נפתרה בעזרת הוועד היהודי של לנינגרד לסיוע (LEKOPO), אשר הקהילה הייתה קשורה אתו באורח הדוק. סעיף התקנון על זכותה של הקהילה להשתתף בוועידות העמותות הדתיות שימש לקהילת לנינגרד תשתית משפטית לשיתוף פעולה העיתי עם קהילות הערים האחרות.

לתפקיד יו שב ראש הנהלת הקהילה הלנינגרדית, שהורכבה מ-12 חברים, נבחר עורך דין ופעיל ציוני נמרץ בן 49 לב גורביץ'. גורביץ' קיבל השכלה יהודית טו בה מסבו, אך לא ניהל עורך חיים

אורתודוקסי.⁹¹ סגני היושב ראש אי' י' גוטרמן ולאוניד יופה ייצגו בית הכנסת בשדרות ליגובסקי, הגזבר י' ו' גולנט ייצג בית הכנסת 'עבריו', עוזרו ש' ג' באבצ'ין, חברי ההנהלה ל' ל' דבורקין, נ' מ' קאמרוז ומ' מ' סבטיצקי ייצגו את בית הכנסת 'שערי ציון'. פרט לכך, נבחרו שניים מפעילי הקהילה מלפני המהפכה - הוטרניר אברהם לסמן והמזרחן יונה גינצבורג. האחרון, לשעבר גבאי בית הכנסת, נבחר למזכיר הקהילה. כמו בעבר, רובם המכריע של חברי ההנהלה נבחרו מקרב המתנגדים, אך היו גם שני חסידי ליובוויץ', שמריהו מקלר ולי' נ' גורארי⁹², אשר ייצגו את קבוצת החסידים הלנינגרדית, ההולכת וגדלה. בהיותם מיעוט בהנהלת הקהילה החסידים לא יכלו להכתיב את רצונם להנהלה. האסיפה, בה השתתפו לא פחות ממאה איש, בחרה פה אחד את הרב קצנלנבוגן ליו"ר הכבוד של הקהילה.⁹³

פרט לפעילי הדת האורתודוקסים (הן המתנגדים, הן החסידים), בהנהלת הקהילה בלטה קבוצת אינטליגנציה, המשכילים והציונים. בקבוצה זו היו לא רק גורביץ', גינצבורג ולסמן, אלא גם פעילי 'חבת ציון' לשעבר, העורך האחרון של העיתון 'המליץ' לאון רבינוביץ'⁹⁴, שנחבר להנהלה באוקטובר 1926. חבר הוועד המרכזי של הארגון הציוני במחלת נחום שחנוביץ'⁹⁵ נבחר ליו"ר הוועדה לחינוך ילדים. מנהיגי הקהילה ראו את עצמם לא רק כפעילים דתיים, אלא גם כפעילים לאומיים, היורשים הרוחניים של מנהיגות הקהילה הקודמת. הציונים הכלליים, שהיו בהנהלת הקהילה, החליטו להתאחד עם האורתודוקסים המתנגדים בעלי הנטיות הלאומיות, על מנת להפוך את בית הכנסת למעוז האחרון למאבק בהתבוללות. רבים מתומכי האורתודוקסים הותיקים בפטרוגרד נטו, מצדם, להתייחס בחיוב לציונות. עוד בשנת 1917 מפלגתם 'נצח ישראל' דגלה במצע הפרו-ציוני. הבעיות הכלליות הפכו את הברית הלאומיים והאורתודוקסים לאפשרית. כפי שהתבטא בציוריות אחד ממקימי הקהילה הלנינגרדית, החרדי משה טיומקין: "בשעת שריפה כזו אשר חייו נשמת ישראל נשרפת ורבוה משומדים ר"ל אין רשות להרבנים לסגור הדלת בעד העסקנים הציבוריים... מבלי התחשב עם זה אם הציונים המה או בעלי השקפה אחרת".⁹⁶

מכיוון שהקהילה ניהלה את בית הכנסת הגדול, את המקוואות ואת בית הקברות היהודי וכמו כן פיקחה על חלקו הארי של המסחר בבשר הכשר, הייתה לה השפעה רבה על המאמינים. הקהילות הקטנות של לנינגרד היו תלויות בה ונשענו עליה. אחד הצעדים הראשונים של הקהילה הייתה פנייה לפיקוד הצי הבאלטי בבקשה להעניק חופשה למלחים היהודים בחג הפסח, כדי שיוכלו להשתתף בטקסים המסורתיים. למרות שלבקשה זו לא היה סיכוי מלכתחילה, עצם העובדה שהוגשה בקשה כזו הצביעה על הרמה הגבוהה של שאפתנות בקרב ההנהלה.⁹⁷

שלא כמו הנהלת הקהילה, היה הרב קצנלנבוגן פחות או פטימי ולא תלה תקוות אפילו בעתיד הקרוב. על כך מעיד תוכן מכתבו לבנו אליהו, שנכתב בתחילת שנת 1925. חרף הרצון הרב להתראות עם בנו לא ייעץ לו הרב להגיע לחג הפסח מגרמניה:

בעיתים הללו אין לסמוך על שום הבטחה והדבר הוא באחריות גדולה.

אם יעלה בידך לשוב ברלינה ע"פי רשיון, ואם חלילה לא יעלה בידינו

אז יגיע [?!] הזמן לריק. [...]

לכן עלינו להסיר הדבר הזה לפי שעה מלבנו, ובע"ה עוד חזון למועד,

וכאשר יזכינו העליון ואז נתאמץ לראות את פניך באופן יתור בטוח.⁹⁸

הקהילה הלנינגרדית נתקלה בקשיים רציניים בתחום ההוצאה לאור. ללא מעמד של ישות משפטית, נאלצה הקהילה לפעול בעזרת קבלני משנה. בשנת 1925 אסרה הצנזורה בלנינגרד על בעל חנות הספרים גינ זבורג להוציא לאור את אגדת פסח ותיארה אותה כ'דבר מזיק בהחלט'. הצנזור ידע היטב כי גינ זבורג פועל בשמה של הקהילה היהודית. זולת אגדת הפסח, לא עלה בידי גינזבורג להוציא לאור גם את לוח השנה היהודי לשנים 1926-1927 (שנת תרפ"ז). החל בשנת 1926 נאסר להדפיס אפילו הזמנות לתפילות חגיגיות ולמפגשים שנערכו בבתי הכנסת.⁹⁹

תחת הנהגתה של לירו עלה מספר המתפללים בבית הכנסת הגדול. מדען זר, שהגיע ללנינגרד בספטמבר 1925 לחגיגות לרגל 200 שנה לאקדמיה למדעים של ברה"מ, ציין במכתבו:

ביום השני של החגיגות (ככל הנראה, ראש שנה – הערת המחבר) היינו

בבית הכנסת הגדול, שם האזנו לשירתה של המקהלה הנהדרת ושל

החזן הנפלא. היו הרבה צעירים. בית הכנסת היה מלא עד אפס מקום.¹⁰⁰

אפילו העיתון *Leningradskaya pravda* נאלץ להודות בכך, שבבית הכנסת מבקרים בחיפושם אחר האושר הוירטואלי לא רק בורגנים, אלא גם בעלי המלאכה מנבל ומוויטבסק ולעיתים אף נשות הפועלים הלא משכילות.¹⁰¹

6. מאבקי הכוח בין המחנה הלאומי והחסידות

לא כל החיים היהודיים הדתיים התרכזו בלנינגרד סביב הקהילה הלנינגרדית. מרכז המשיכה העיקרי עבור חסידי חב"ד היה הרב מליבוויץ ' יוסף יצחק שניאורסון (1880-1950), שעבר מרוסטוב על הדון ללנינגרד ביוני 1924. השפעתו של שניאורסון כמנהיג יהודי השתרעה גם על מי שלא השתייך לתנועת חב"ד. בתקופת נאפ תפקידו של שניאורסון אף התעצם בזכות מרצו, כושר הארגון והכריזמה של הרב הצעיר, וגם כתוצאה מן התהום שנוצרה בעקבות הגירתם של רבנים

דגולים רבים מרוסיה. הרב שניאורסון עמד בראש ועד הרבנים הבלתי חוקי שהוקם בשנת 1922, ייצג את כל היהודים הדתיים בברה"מ. החל בשנת 1925 קיבל שניאורסון מדי שנה מנציגי הג'וינט במוסקבה סיוע כספי לצורכי הוועד. סיוע זה היה אמור לספק את האמצעים החסרים, שקודם לכן היו נאספים בקהילתו.¹⁰² לרשותו של הרב מליובוויץ' עמדו סכומי כסף רבים. הוא היקצה את הסכומים לתמיכה בשיבות בלתי חוקיות, בחדרים, בשוחטים ובמלמדים בערים ובעיירות של רוסיה הסובייטית. בשנת 1925 הודות למאמציו של הרב נפתח בעיר נבל שבמחוז לנינגרד בית מדרש לרבנים ו לשוחטים, שהעניקו שירותים בעיקר לחב"ד, אבל לא רק. סיוע מיוחד בתחום הבעיות הדתיות הוענק למתיישבים בהתיישבויות היהודיות החקלאיות החדשות.¹⁰³

לדירתו של הרב שניאורסון, שהייתה ממוקמת בלב העיר, בקומה השנייה של בניין פינתי בקרן הרחובות פסטל ומחוביה, הגיעו חסידי ליובוויץ' מכל קצוות רוסיה. בסלון הענק, שהפך לבית הכנסת, התכנסו מאמינים רבים לתפילה. פעילותו הנמרצת וחסרת הפשרות של הרב שניאורסון הדאיגה את השלטונות, שראו בו מכשול רציני לתעמולה האתאיסטית בקרב היהודים הסובייטים. על עוצמת הדאגה הזו ניתן ללמוד מההשוואה בין הרב ללנין, שהופיעה בסיסמה: 'נגד הרב שניאורסון – בעד לנין!¹⁰⁴ העיתון *Leningradskaya pravda* נאלץ להודות שבואו של הצדיק שניאורסון ללנינגרד גרם להגברת התעניינות בדת "לא רק בקרב הבורגנות היהודית, אלא גם בקרב חוגים פחות או יותר רחבים של העמלים היהודים".¹⁰⁵ שניאורסון נחשב בעיני שירותי הביטחון של ברה"מ ל"אחד מעמודי התווך" של התנועה החסידית.¹⁰⁶

עליית הפופולריות של החסיד מליובוויץ' הדאיגה לא רק את שירותי הביטחון, אלא גם את הנהלת הקהילה הלנינגרדית, משום שהועמדה בספק עליונותה של לירו בחיי הדת של לנינגרד, שלפני כן המתנגדים הם שהיו הדומיננטיים בה. על מנת לחזק את השפעתה ואף לחזקה מחוץ לגבולות העיר, יזמה הנהלת הקהילה כינוס ועידה יהודית דתית הכלל-רוסית. בוועידה תיכננו מנהיגי לירו להקים מוסד קהילתי מרכזי, ובו היא אמורה הייתה לזכות בתפקידי המפתח, וזאת בשעה שבוועדת הרבנים לא היה ללירו ולו נציג אחד.¹⁰⁷ במידה והדבר היה מצליח, קיוו מנהיגי הקהילה לזכות בחלוקה מחדש של הסיוע של ארגון הג'וינט, שעד עתה נמסר לידי ועד הרבנים, לטובתם. על פי תכנון הנהלת לירו, היו אמורים להגיע לוועידה רבנים ומנהיגי העמותות הדתיות. היות ונציגי כמורה לותרניס זכו כבר לקבל אישור לכינוס ועידה שכזו ביולי 1924,¹⁰⁸ קיוו המארגנים כי גם להם יינתן אישור. הפופולריות האישית של הרב קצנלנבוגן, שהיה בעל השפעה וכבר כינס ועידת רבנים בשנת 1910, נתנה גושפנקה לכינוס הוועידה דווקא בלנינגרד, מה גם

שבלינגרד התגורר גם הרב שניאורסון. הנהלת לירו עשתה מאמצים כדי להבטיח את תמיכתו או לפחות את הנייטרליות שלו ביחס לכינוס הועידה.

בשלהי הקיץ 1925 ביקר ל' גורביץ', יושב ראש לירו אצל הרב מליוב וויץ'. במהלך הפגישה הוא אמר לרב, שבעקבות ההגירה ההמונית הדת היהודית נמצאת בשפל. המעט שנותר קיים בניגוד למדיניות המשטרו שרוי בסכנה. על מנת לחזק את האמונה חייבים לכנס את ועדת הקהילות היהודיות. בכוונתו של הרב ראש היה לבקר במרכזים היהודיים הגדולים של בריה"מ ולנהל תעמולה בעד הועידה. לשם כך ביקש גורביץ' אצל הרב מכתבי המלצה לקהילות החסידיות, על מנת שאלה יתנו את הסכמתן להשתתף במפעל החשוב הזה.

בעיני החסידים לא נראתה קהילת לנינגרד למרות השם המפורש, כקהילה דתית. מרבית חברי ההנהלה (13 מתוך 23) היו פעילי ציבור לשעבר, יורשי אלה שהשתתפו בשנת 1917 בארגונה מחדש של קהילת פטרוגרד. החרדים יוצאי העיירות הקטנות ראו באנשי האינטליגנציה הפטרבורגית מגולחי הזקן, שלא הקפידו על שמירת הכשרות וקדושת השבת כתומכי רפורמה מסוכנים. עצם השתתפותם בענייני בית הכנסת, בדיונים על הבעיות במקווה, ענייני הבשר הכשר וכדומה נחשב בעיניהם למוזר, לבלתי מובן ולמאיים על הדת. לחסידים שהיו חדשים בעיר היה נדמה שהנהלת לירו המורכבת בעיקר מהתושבים הוותיקים, משתפת פעולה עם השלטונות. הרב ראה איום על היהדות בקריאתו של אחד מחברי ההנהלה, כי יש להפוך את הדת היהודית לאטרקטיבית יותר לחברי הקומסומוול.¹⁰⁹ בקרב החבדניקים נפוצו שמועות מאיימות, כי ועדת החינוך של הקהילה הלנינגרדית מתכננת להקים בסתר מהדתיים בתי תפילה, שבהם יתפללו על פי סדרי תפילה רפורמיים, ובתכנית הלימודים של הילדים תיכלל הברית החדשה (!).

לחסידים היה לא נוח עם העובדה, שהרב קצנלנבוגן האורתודוקסי תמך בהנהלה. הרב מליובוויץ' טען, כי תמימותו הילדותית וגילו המופלג של הרב הם אשר איפשרו להנהלה הערמומית להשתמש בו במשחקה המלוכלך.¹¹⁰

מכאן ברור, שהרב שניאורסון לא התכוון לתמוך בהנהלה הקהילה 'החוטאת', כדבריו, ולהשתתף בוועידה, בה קיימת הסכנה, שהוא ותומכיו ימצאו את עצמם במיעוט ויאלץ לציית להחלטות האפיקורסים, או לצאת נגד הגוף היהודי העליון שיקום בוועידה.¹¹¹ לרב שניאורסון היה ברור, כי התחזקותה של לירו משמעה עבורו - אובדן השליטה המוחלט על חלוקת הסיוע האמריקני. על יחסו של הרב כלפי הועידה השפיעה גם היריבות המסורתית בין החסידים והמתנגדים. שניאורסון בהופעותיו הפומביות נימק את התנגדותו לוועידה רק במניעים הדתיים. הוא טען, כי יוזמת הועידה נובעת לא מן האוכלוסייה המאמינה באמת, ועל כן היא לא תניב תוצאות חיוביות. אולם

בחוג מקורביו הודיע שניאורסון: "אין אני מאמין כי ממעין לא טהור יצאו מים חיים וטהורים, גם אינני רוצה עוד לגלות נבלתם לעיני כל ישראל".¹¹² שניאורסון אמר לגורביץ', כי למרות שלמרעית העין הוא אינו אוהב את רעיון הועידה, יש לבחון את העניין לעומק.

מספר ימים מאוחר יותר ביקר אצל הרב שחנוביץ' נציג אחר של לירו, אשר הציע לרב להצטרף לקהילה בתנאי, שבקבלת ההחלטות בענייני הדת תילקח בחשבון דעתו של הרב. אולם הרב דחה גם את הפיתוי הזה והודיע, כי לעולם אינו מתערב בחיי עיר מגוריו.

למעשה דברי הרב על אי התערבותו היו רחוקים מן האמת. מנהיגי החב"ד חתרו לפיצו לה של הקהילה. באמצע נובמבר החליטו 10 חברים 'כשרים' של הנהלת הקהילה, בעיקר חבדניקים, לפרוש במופגן מהקהילה. לטענתם, הדבר נעשה, מכיוון שב היותם מיעוט, הם אינם מסוגלים להתנגד למעשים הבזויים ולחילול הקודש של מנהיגי הקהילה ואינם מעוניינים 'לשאת באחריות' בפני המאמינים האמיתיים על מעשים אלה. לרב הקשיש שוגרה משלחת, שאמורה הייתה 'לפקוח את עיניו' על המצב שנוצר. אולם קצנלנבוגן לא היה מוכן לוותר למען החב"ד על הרגלו רב השנים לשתף פעולה עם פעילי ציבור החילוניים למחצה. תחילה לא רצה הרב אפילו לפגוש את משלחת החסידים, ומאוחר יותר הסכים לשקול את דבריהם מחדש, אך רק בתנאי ש 'הפורשים' ישובו לתפקידיהם ויפסיקו לנהל תעמולה נגד כינוס הועידה. תנאיו של הרב היו, כמובן, בלתי מקובלים על החב"ד.

ביום א' 22 בנובמבר 1925, בלי להמתין לרשיון לנהל אסיפה ציבורית זימנו יוזמי הפרישה את המתפללים מבתי התפילה הרובעיים, שהיו יותר נאמנים למסורת מחברי הקהילה הלנינגרדית, לעצרת כללית בבית הכנסת הגדול. העצרת תוכננה היטב, ותפקידי הנואמים נקבעו בעוד מועד. למאמינים נאמר כי ההנהלה האפיקורסית מתכננת בחשאי כינוס ועידה שכל מטרתה לה רחיק את היהודים מן התורה ו מחוקי האלוהים. הנואמים הודיעו על פרישתם מ הקהילה ועל כוונתם להקים קהילה חדשה. מתוך עשרה חברים שפרשו מהנהלת הקהילה נבחרה מייד הועדה להקמת הקהילה החדשה. גויסו כספים ונוסח התקנון, אשר קבע, כי חברי הקהילה יכולים להיות רק אנשים הממלאים את כל המצוות.¹¹³

למעשה הפילוג הרשמי לא בא מייד אחרי 'המרדה'. רק ב-16 ביוני 1926 התקיימה אסיפת מייסדי אגודת חב"ד החדשה 'צמח-צדק' תחת הנהגתו של הרב שמעון לזרוב, המקורב לרבי מליובוויץ'. באסיפה השתתפו כנראה רבים ממשנת תפי העצרת ביום א'. נדרשה עוד שנה עד אשר ב-27 בספטמבר 1927 הוגש לועד הפועל של מועצת המחוז לנינגרד התקנון של 'צמח-צדק'. בינתיים

נמשכה השתתפותה של תנועת חב"ד בענייני הקהילה. בבחירות 1926 נבחרו חברי החב"ד מקלר וגוררי לחברי ההנהלה.¹¹⁴

מאז 'המרידה' התנהלו חיי הדת של העיר בתנאים של עימות גלוי בין הקהילה ותנועת החב"ד. בחורף של 1925-1926 יצא גורביץ' למסע המתוכנן בערי תחום המושב לשעבר במטרה לשכנע את מנהיגי היהודים של ערי השדה להשתתף בוועידת הקהילות הדתיות האמורה להתכנס. בפגישותיו עם האורתודוקסים (הן עם החסידים והן עם המתנגדים) ועם פעילי הציבור החילוניים לשעבר, ניסה גורביץ' להשיג את תמיכתם של כל הצדדים. משימתו הייתה אף קשה יותר בשל ההטפה מצד פעילי החב"ד נגד הוועידה. בסוף דצמבר הופץ מכתבו של הרב שניאורסון ובו הוא מותח ביקורת חריפה על רעיון הוועידה.¹¹⁵ אם יכנסו נציגי הקהילות לשם הכנת הוועידה, קרא להם הרבי מליובוויץ' לשלוח לוועידה רק את ה'מאמינים האמיתיים', אשר יכריזו בריש גלי, כי אין להם עניין בוועידה. בה בעת נפוצו השמועות על כך, כי שירותי הביטחון של ברה"מ מעוניינים בכינוס הוועידה על מנת לבצע פיקוח על כל הרבנים. מכתבו של שניאורסון והתעמולה של תנועת החב"ד השיגו את מטרתם. מוסקבה, מינסק, קרמנצ'וק, יקטרינוסלאב יצאו נגד כינוס הוועידה. רק בעיר אודיסה, שבה עמדות הציונים היו עדיין חזקות, תמכה בקהילת לנינגרד.¹¹⁶

באותה תקופה, באוקטובר 1926 כונסה בעיירה קורוסטין ועידת המאמינים של המחוז וולין (ועידת הרבנים).¹¹⁷ הוועידה הייתה פרי יוזמתם של הרבנים שמואל קיפניס מאוברוך, ויעקב לביצקי ממאלבסק. גם הרעיון הזה לא קיבל את ברכתו של הרבי מליובוויץ', אולם הוא לא העז לצאת נגדו בגלוי, משום שהפעם דובר על כינוס הרבנים, בהעדר פעילי ציבור חילוניים. במקום זאת ניסה הרב להשפיע על מהלך הוועידה. הוא שיגר אליה את נציגיו ותרם כספים למארגני הוועידה. בפנייתו לנשיאות הוועידה קרא להגביל את סדר היום לדיון לשאלות הדת בלבד, ולמנוע הסתננות הרוח המפלגתית והלאומית לוועידה. בקורוסטין התכנסו 50 רבנים מוולין ו-23 אורחים מקייב, אודיסה, פולטובה, ניקולייב, קרמנצ'וק וממקומות אחרים.¹¹⁸ מלנינגרד הגיעו 3 אורחים: הרב ש' מקלר ייצג את הרב שניאורסון; שני האחרים, ל' רבינוביץ' ומ' רוזובסקי ייצגו את הקהילה. גם משתתפי הוועידה וגם השלטונות הבינו בודאי, כי משמעותה של הוועידה וסמכויותיה חורגות מעבר לגבולות של מחוז בודד.¹¹⁹

למרות שהרב שניאורסון נבחר שלא בנוכחותו ליושב ראש הכבוד של הוועידה, התנהלה הוועידה עצמה לא בדיוק על פי תסריטו. נציגי לירו ניסו להפוך את הוועידה לחזרה הכללית ערב כינוס הוועידה בלנינגרד. בנאומו הציע רבינוביץ', שכל הקהילות של אוקראינה יתייחסו ללירו כמופת לארגון חיי הקהילה.¹²⁰ שלמה זבין, הרב הידוע מנובוזיבקוב, אשר נאם אחריו הודיע, כי רק חזית

מאמינים המאוחדת תוכל להתגבר על המכשולים בדרך לחיזוק היהדות ברוסיה. על מנת לפעול לאיחוד הקהילות הדתיות ברוסיה כולה נבחר הועד הפועל, שפוזר במהרה על ידי השלטונות. המחלוקת עם תנועת החב"ד עיכבה באופן משמעותי את ההכנות לועידה בלנינגרד. באביב 1927 קיבלו ההכנות משנה תוקף, מה שגרם לפנייה עוד יותר חמורה של שניאורסון אל המאמינים עם הזהרה שלא ליטול חלק במעשה המנוגד לצווי הדת, אשר עלולה "לדקור את לב היהודי".¹²¹ הרב סבר, שהיבסקציה של המפלגה הקומוניסטית הרוסית, הנלחמת ללא הרף בדת היהודית, תנצל את הועידה על מנת להביא לפילוג ברבנות, לרדוף אחר הלא מצייתים, ולהקים בעזרת משתפי הפעולה 'בית כנסת חי', כדוגמת 'כנסייה חיה', שהיא מרינטה בידי השלטונות.¹²²

למעשה, אפילו אם תחילה התכוונו הקומוניסטים היהודים או השלטונות לנצל את הועידה למטרותיהם, הרי שהם לא היו מוכנים לאשר סדר יום רחב, כפי שהוצע על ידי הקהילה הלנינגרדית, שכלל בין השאר, דיון בבעיות אקטואליות, כגון גמילות חסדים, ארגון החינוך היהודי לילדים, מנוחת שבת וביטול ההגבלות להוצאה לאור של הספרות הדתית.¹²³ בסופו של הדבר, כאשר ב-25 במאי 1927 התקבל סוף-סוף האישור מ משרד פנים לכינוס הועידה הדתית בלנינגרד, התברר כי בסדר היום חסרים 4 מתוך 12 הנושאים שתוכננו לדיון. הסעיפים שנותרו, כוללו את הנושאים הבאים:

1. אספקת הבשר הכשר למאמינים
2. מקוואות
3. בתי הקברות היהודיים וקבורת המתים
4. מעמדם של עובדי מוסדות הדת
5. יחסי הגומלין בין הקהילה לבין בתי הכנסת
6. לימודי הדת למבוגרים
7. הכנת תקנון אחיד לקהילות דת יהודיות
8. בחירות למוסד המבצע של הועידה

תוכנן לכנס את הועידה בין ה-21 וה-25 באוקטובר.¹²⁴ בועידה היו אמורים להשתתף 179 צירים מ-110 קהילות. מאחורי הנוסח של סעיף 6 בסדר היום עמדה כוונתה של הקהילה להקים סמינר דתי-פילוסופי משלה לרבנים. שניאורסון התנגד לכך וסבר, כי הסמינר יאושר על ידי השלטונות רק בתנאי, שיתגלו הישיבות המחתרניות, ובסמינר זה יילמדו הרבנים הרפורמיים לפי השקפת העולם של פעילי הציבור החילוניים ורצונם של פקידי המדינה.¹²⁵

7. שלבים בהחרפת המאבק האנטי-דתי, מאסרו של הרב מליבוויץ'

כל עוד התנהל המאבק על המנהיגות בחיי הדת היהודית בלנינגרד, חל שינוי משמעותי במדיניות השלטונות כלפי הדת. ההקלות שהונהגו כלפי הדתות הלא פרבוסלביות והכתות בשנים הראשונות של הנאפ, נמוגו. כבר בשנת 1926 פתחה ברית האתאיסטים בלנינגרד רשת ענפה של חוגים וסמינרים פולניים, יהודיים, פיניים, לטביים ואחרים, שהכינו מרצים לתעמולה אנטי-דתית. בפברואר 1927 הודיע לקוראיו כתב העיתון 'דער עמעס', שבמאבק האנטי-דתי אין להסתפק בחשיפת הדעות הקדומות במהלך ההרצאות על הטבע. המאבק מחייב אמצעי שכנוע חדשים.¹²⁶ באותה שנה הסביר סטלין למשלחת הפועלים מארה"ב ש"יש לסיים את חיסול הכמורה הריאקציונית".¹²⁷

עובדי שירותי הביטחון של לנינגרד, שיישמו את המדיניות הזו, ערכו ב-9 בפברואר חיפוש בביתו של אלחנן מורוזוב - המזכיר של הרב שניאורסון. התכתובת, שהוחרמה במהלך החיפוש, אימתה את המידע המודיעיני על כך, שתנועת החב"ד מנהלת ומממנת חדרי לימוד וישיבות בלתי חוקיים על חשבון התרומות של יהודי רוסיה והיהודים המתגוררים בארצות חוץ. כמו כן נתגלו המסמכים המעידים, כי חב"ד אירגנה מסע הלחצים על ג'וינט, על מנת לאלצו לממן את צרכי הדת של יהודי ברה"מ.¹²⁸

לאחר שנעצר סבשל-יעקב סורין - העובד לשעבר של הרב באשמת ההברחה, עלה בידי השלטונות להוציא גם ממנו עדויות נגד הרב מלוב וויץ'. סורין העיד, בין השאר, שבכל הערים הגדולות פועלים מגייסי הכספים של חב"ד. הוא חישב, שקרוב ל-1000 רובל בחודש מתוך הכסף שגויס, הוצא לצרכיו האישיים של הרב. בהמשך טען סורין, כי הרב התכתב עם ארצות זרות והשתמש לצורך כך בדואר דיפלומטי של שגרירויות פולין, לטביה ואסטוניה. כל הדואר החשאי קיבל הרב לכתובות של מזכיריו מורוזוב ויפים (חיים) ליברמן,¹²⁹ ושל הרבנים אליהו-חיים אלטהוויז ואהרון אלכסנדר. לדברי סורין, שניאורסון ייעץ לא פעם לחסידיו לא להתייצב במידה וייקראו על ידי השלטונות. הוא המליץ לכאורה לחסידיו לעסוק בהברחת הסחורה, ואף בעצמו היה מעורב בעסקאות מפוקפקות, שוחד וספסרות.¹³⁰

העד השני, סנדלר מובטל בר לפידוס - פעיל SERP לשעבר (המפלגה הסוציאליסטית היהודית של פועלים) העיד, כי שבשנת 1906 הלשין יוסף-יצחק שניאורסון למשטרה הצארית על קבוצת מהפכנים יהודים, לאחר שאלה התנגשו עם חסידי ליבוויץ'. עדות על ההלשנה בת עשרים שנה לא

הייתה קבילה בטיעונים נגד הרב , ולכן שמו של לפידוס אפילו לא הוזכר בכתב ה תביעה. אך עדותו ועדותו של סורין שולבו אחרי כן בתעמולה אנטי-דתית.¹³¹

על סמך הראיות שנאספו הוצא צו חיפוש וצו מעצר של הרב שניאורסון ו של מזכירו ליברמן. באישון לילה ב 14- ביוני 1927 הגיעו לביתו של הרב החוקרים נחמנסון ולולוב, שניהם צאצאים למשפחות חסידי לוב וויץ', בליווי שישה חיילים ויושב ראש ועד הבית, ערכו בו חיפוש ועצרו את בעל הבית.¹³² ליברמן נתפס למחרת. הוא הוזהר מראש על מעצרו הקרב ובא והצליח להוציא מביתו כמעט את כל התכתובת של שניאורסון. לאחר שהחוקרים לא מצאו חומר מפליל, הם שמו לב למכתביו של הפילוסוף-מיסטיקאי ברצ'ניקו, גוי אשר ניסה להציל מפי הרב את סודו של המגן דוד. פרופ' ברצ'ניקו התעניין בקבלה והאמין, כי מי שמחזיק בידיו את סוד המגן דוד, מסוגל לברוא ולהחריב עולמות.¹³³

למרות שהחיפושים לא נשאו פרי, נכלא הרב בבית המעצר של שירותי הביטחון ב לנינגרד. הרב הזדעזע מיחסם הגס של הסוהרים, מהאיומים ומהמכות. הוא היה האסיר הרביעי בתא המיועד לאיש אחד.¹³⁴

בחקירה העיד הרב כי עסק אך ורק בתורת החסידות. הוא דחה את ההאשמות שיוחסו לו בדבר ההתכתבות הבלתי חוקית, קבלת סיוע כספי לצורכי הדת ולניהול הישיבות. יחד עם זאת הרב הצהיר, כי היה מתייחס באהדה לקיום ישיבות אלה. גם ליברמן העצור סרב לשתף פעולה עם החוקרים ובעזות מצח הודיע, כי אף אם היה ידוע לו דבר מה בקשר לניהול הישיבות, הוא, כאדם דתי לא היה מעיד על כך.¹³⁵

למרות החקירות שלא הניבו דבר, ב 21- ביוני הוגשו נגד שניאורסון וליברמן כתבי אישום על פי סעיף 58, תת סעיף 14 וסעיף 122 של קובץ חוקי העונשין של הרפובליקה הרוסית, רק על סמך החומר שנאסף טרם מעצרו. עבור תת סעיף 14 של הסעיף 58 (מעשי חבלה נגד המהפכה) צפוי היה עונש מאסר לתקופה של שנה ויותר ועי קול הרכוש, ובנסיבות מחמירות - אף הוצאה להורג בירייה. עבור סעיף 122 (הוראת תורות דתיות לקטינים) צפוי מחנה עבודה לתקופה עד שנה אחת. הנאשמים כפרו באשמה. מכיוון שהתביעה הסתמכה על סעיף 58, היו הרב ומזכירו צפויים לעונש חמור. אך מסע לחץ אדיר, שנוהל על ידי תומכי הרבי מלובוויץ' במוסקבה ובחו"ל, הציל אותם. ב 27- ביוני דן חבר השופטים הקבוע של שירותי הביטחון ב פטרוגרד ('השלישייה') את ליברמן להגלייה לטאמבוב, ואילו שניאורסון הוגלה לקוסטרומה, כל אחד ל-3 שנים.¹³⁶

המאבק על שחרורו של יוסף-יצחק שניאורסון החל מיד לאחר מעצרו. במאבק השתתפו אף פעילי ציבור יהודיים, שאיתם היה שניאורסון מסוכסך. על מנת לא להרגיז את אנשי הצי-קה ולא לגרום

להרעת מצבם של העצורים, הוחלט לא לפנות בבקשת עזרה לארגונים יהודיים בחו"ל, אלא לפנות לפקידות הסובייטית הבכירה.¹³⁷ במוסקבה התארגן הועד לשחרור הרב, אשר כלל נציגי המרכזים היהודיים הגדולים של רוסיה. קהילת מוסקבה שיגרה מברק ליו"ר הועד הפועל המרכזי הכל-סובייטי מ' קלינין, ובו ביקשה לשחרר לאלתר את שניאורסון וטענה, כי הוא "עסק אך ורק בענייני הדת והיה לויאלי לחלוטין כלפי השלטון הסובייטי".¹³⁸

מאמצים רבים להמתקת עונשו של שניאורסון עשתה יקטרינה פשקובה, רעייתו לשעבר של מאקסים גורקי, אשר עמדה בראש 'הצלב האדום הפוליטי' - ארגון ציבורי המסייע לאסירים פוליטיים. גם לאחר הגלייתו של הרבי מ' ליובוויץ' המשיכה פשקובה לפנות בעניינו לממשלה ולשירותי הביטחון של ברה"מ. למשל, העיתון הניו-יורקי 'דער טאג' הודיע, כי פשקובה ביקשה, באמצעות עוזרה, את מסינג - ראש שירותי הביטחון בלנינגרד, לבטל את ההגלייה. מסינג השיב בשלילה, והסביר, כי שחרורו של הרב יגביר את האנטישמיות. יגידו 'הנה כלואים כמרים של דתות שונות, והכל שקט. אך ברגע שהוחלט להגלות רב אחד כל היהודים התאחדו כדי לשחררו ובאמת הצליחו, וזאת משום שמנהיגי המדינה הסובייטית יהודים או השפטים שלהם. גם אם יוחלט במוסקבה לשחררו, נמצא עילה למעצר חדש'. סירובו של מסינג לא עצר בעד פשקובה, וזמן קצר לאחר מכן היא השיגה את ביטול הגלייתו של הרב. ב-11 ביולי, בישיבת חבר השופטים של שירותי הביטחון דנו מחדש בתיקו של הרב והותרה לו שהייה חופשית ברחבי ברה"מ.¹³⁹

הרב שניאורסון שב ללנינגרד, אך תוך זמן קצר, מחשש לנקמת שירותי הביטחון בלנינגרד, עבר למאלאחובקה שליד מוסקבה. תומכיו של הרב החליטו ל'ארגן לו יציאה אל מחוץ לגבולות ברה"מ. שוב החלו הפניות של פשקובה אל הרשויות והתערבותם של הרבנים מגרמניה מאיר הילדסהיימר וליאו בק. כאמתלה ליציאה שימשה ההזמנה שקיבל שניאורסון למשרת הרב בפרנקפורט על המיין. הזמנה אחרת מקהילת ריגה הביא ציר הפרלמנט הלטבי מרדכי דובין - חסיד הרב מ' ליובוויץ'. קהילת ריגה בהזמנתה פנתה לממשלת ברה"מ בבקשה לאפשר מעבר מיידי של שניאורסון עם משפחתו לריגה, 'ולאפשר לו להביא עמו ספרי הדת של אבותיו, ועבודותיו שלו, הן המודפסים, והן הכתובים בכתב היד'. הרב בחר בריגה. עוד לפני מעצרו התכוון הרב להעביר לשם את כל המשפחה.¹⁴⁰ מכיוון שבאותה עת התנהל משא ומתן עם לטביה על חתימת הסכם, נאלצה הממשלה הסובייטית לאפשר לשניאורסון לעזוב את רוסיה. העיתונות הסובייטית הודיעה לקוראיה, כי הרב גורש בעוון התארגנות יהודית אנטי-מהפכנית.¹⁴¹

יש להתייחס לעובדה כי בעת ובעונה אחת עם מעצרו של שניאורסון, נעצר בשנים 1926-1927 גם המיטרופוליט של רוסיה סרגיי.¹⁴² אולם למרות שעילת מעצרו הייתה דומה, התנהגותם של

השניים בחקירות הייתה שונה לחלוטין. להבדיל מהכומר, אשר פירסם הצהרת 'הכניעה', לא גילה הרב כל נכונות לפשרה עם השלטונות.

מעצרו של הרב שניאורסון והמכה הקשה שספגה התנועת החב"ד, העמידו בסימן השאלה את חיוניותה של ועידת הקהילות הדתיות שתוכננה, למרות שהשלטונות אישרו את כינוסה. לאחר הגיעו לריגה המשיך הרב עצמו להיאבק ללא הרף נגד כינוסה, ובין היתר הפיץ שמועות כי יושב ראש לירו גורביץ' הוא סוכן שירותי הביטחון הרוסים.¹⁴³

האווירה הקשה ששררה בלנינגרד גרמה לכך שתחילה נדחתה הועידה ל-21 בנובמבר, ולאחר מכן נדחתה בשנית למועד בלתי מוגדר.¹⁴⁴ בסופו של דבר, הועידה מעולם לא התכנסה. ייתכן כי השלטונות משכו את אישורם. לא מן הנמנע גם שהמארגנים עצמם ויתרו על הרעיון הזה מחשש לביטחונם של המשתתפים הפוטנציאליים.

8. ראשית החיסול הטוטלי של מוסדות הדת בלנינגרד

מעצרו של חסידי ליובוויץ' היו רק מבוא לרדיפות האנטי-דתיות העתידים להתרחש בשנים הבאות. עם זאת, נתקלו השלטונות בהתנגד ותם של המאמינים בלנינגרד ובמחוז שלה. בבית המדרש לרבנים ולשוחטים בעיר נבל, למדו עד לסגירתו על ידי השלטונות בשנת 1928 לא פחות מ-65 תלמידים. על פי עדותו של כתב עיתון פרובינציאלי, החסידים היו הכוח הרוחני החשוב בעיר שעה שהיא לא נשאה עדיין "אופי של עיר סובייטי ת".¹⁴⁵ על מידת האדיקות של האוכלוסייה מעידה גם העובדה, שבעיירה הסמוכה סבז' לקראת הפסח של 1930 הפסיקו החנויות המקומיות את מכירת הלחם ובמקום זאת חילקו קמח למצה. הצעתם של הפעילים הקומוניסטים בסבז' להגיש תביעה פוליטית נגד מי שאופה מצה, התקבלה בועדה המחוזית כרעיון מוגזם.¹⁴⁶ יהודי העיירות שהגיעו ללנינגרד הביאו עמם לעתים קרובות דבקות בדת, והדבר היקשה ודאי על המאבק בדת.

יחד עם זאת הלך והתחזק המסע האנטי-דתי. בשנת 1928 בישיבה של בני המיעוטים במחוז לנינגרד הוצעה החלטה ובה "הקלריקליות היהודית פירושה מרכז שסביבו מתקבצים אלמנטים אנטי-סובייטיים שונים: ציונים, חברי בונד, נאפמנים, אנשי המקצועות החופשיים וכו".¹⁴⁷ שני חוקים אנטי-דתיים חדשים: 'חוק העמותות הדתיות' (8 באפריל 1929) והוראות משרד הפנים 'אודות זכויותיהן וחובותיהן של העמותות הדתיות' (1 באוקטובר 1929) פגעו מאוד בזכויותיהם הדלות גם כך של המאמינים.¹⁴⁸ תיקון חדש לחוקת בריה "מ אשר נתקבל במאי 1929, המיר את חופש התעמולה הדתית והאנטי-דתית ל'חופש המצפון והתעמולה האנטי-דתית'.

בתקופה הזו בכל רחבי ברה"מ הושלכו המאמינים מבתי התפילה. התקפה חזקה על בית הכנסת הגדול בלנינגרד החלה לקראת הפסח של 1929. יוזם המסע הזה היה העיתון *Leningradskaya pravda* אשר פירסם באחד הגיליונות בחודש מרס שני מאמרים עם הקריאה לסגור את בית הכנסת הגדול ולהעביר את הבניין לידי מועדון הפועלים היהודי.¹⁴⁹ העיתון כינה את בית הכנסת מועדון הסוחרים, מעוז 'הרכילויות האנטי-סובייטיות', 'בדיחות דוחות וטינה בורגנית'. על מנת להציג את סגירת בית הכנסת כ'רצון העם', אורגנו במפעלים העירוניים אסיפות של פועלים יהודיים, בהן נתקבלו ההחלטות ודרישה לסגור את בית הכנסת ונאספו חתימות תחת קריאה דומה למועצת העיר לנינגרד. הפועלים היהודים של מפ' על התפירה לנינגרד-אודז'דה' ומפעל הנעליים 'סקורוחוד' היו בין הראשונים ש'הצביעו' בעד מסירת בית הכנסת הגדול לבית החינוך היהודי. לאחר מכן נתקבלה 'פה אחד' החלטה זהה באסיפת הפועלים היהודיים של מפעל 'אלקטרוסילה' - המפעל הגדול לייצור המכונות חשמל. בהחלטה תמכו גם החיילים היהודים של חיל המצב בלנינגרד.¹⁵⁰

במהלך 1929 סגר הועד הפועל של מועצת המחוז לנינגרד מספר בתי כנסת קטנים בעיר. לא תמיד הרשות המקומית תמכה בכך. בקיץ 1929 צוין המקרה כאשר החברה לניהול ולבקרה של בתי המגורים (ZhAKT) העדיפה להשאיר את בית הכנסת בדירה השכורה במקום להעבירה לידי קבוצת חברי המפלגה והקומוסומול, כדי שיפתחו שם מעון-קומונה.¹⁵¹

המטרה העיקרית של המסע טרם הושגה. בית הכנסת הגדול הוסיף להתקיים הודות להתנגדותה העיקשת של הנהלת לירו, אשר אספה בין המאמינים חתימות תחת עצומת מחאה. לטובת המאמינים הייתה גם העובדה שגורביץ', יושב ראש ההנהלה, שירת בו-זמנית בסניפים של משרד המשפטים במוסקבה ובלנינגרד, וככל הנראה היו לו קשרים 'למעלה'. אפילו העיתונות הרשמית נאלצה להכיר בעוצמת התנגדותה של קהילת לנינגרד.¹⁵²

השלטונות ניצלו את התקרבותו של ראש השנה תר"צ לעריכת מבצע ארצי, אשר קיבל כותרת בומבסטית 'מסע הסתיו האנטי-דתי'. 'המסע' תוכנן הפעם בהקפדה יתרה. פעילות תעמולתית מגוונת הייתה אמורה להסתיים, על פי תכנון המארגנים, ביום עבודה משותף ('ווסקרסניק'), שהתקיים ביום א', 6 באוקטובר, שיצא באותה שנה ביום השני של ראש השנה. בכסף, שהיו אמורים להרוויח במבצע זה, התכוונו לבנות אווירון 'בירוביזין'. במהלך המבצע הפכו עשרות בתי הכנסת ברחבי רוסיה למועדוני הפועלים ולמרכזי תרבות הקומוניסטיים.¹⁵³ גברו גם הדרישות לסגור את בית הכנסת הגדול בלנינגרד. אולם, מנהיגי הקהילה לא הרימו ידיים ודיברו בגלוי הן נגד סגירת בית הכנסת ונגד הווסקרסניק. כך למשל, באסיפה, בה קראו לפועלים יהודים ובעלי

המלאכה לצאת לווסקרסיניק , הודיע אחד הנואמים , כי ווסקרסיניק נפרד של היהודים מנוגד לעקרונות האינטרנציונליזם. נואם אחר הציע לאסוף כסף במקום העבודה בחג היהודי.¹⁵⁴ במהלך החודשים ספטמבר ואוקטובר שוב פירסם העיתון *Leningradskaya pravda* שני מאמרים מלאי זעם. העיתון קבע, שלמרות שבועד הפועל של מועצת לנינגרד נערמים התיקים עם דרישות לסגור את בית הכנסת , עליהן חתומים 10,450 פועלים, ההחלטה היחידה של מועצת לנינגרד הייתה: "להשאיר את השאלה פתוחה עד לבדיקה מיוחדת של הנושא".¹⁵⁵

ימי ראש השנה בלנינגרד צוינו בשני אירועים. אחד מהם היה הווסקרסיניק הידוע לשמצה , שבו השתתפו פחות מ-8.000 יהודים, במקום 15.000 לפי התכנון.¹⁵⁶ באותם ימים באולם המועדון היהודי התנהל משפטם של מנהיגי הקהילה הדתית . למעשה, עם קבלת 'חוק השמונה באפרייל' נחרץ גורלה של לירו, משום שהחוק אסר חברות בשתי עמותות דתיות בו-זמנית, ובעלות של עמותה דתית אחת על שנים ויותר בתי התפילה (במקרה זה בית הכנסת הגדול ובית הכנסת בבית הקברות היהודי).¹⁵⁷

במסגרת התביעה נגד לירו נעצרו שיבעה איש, אך למשפט הועמדו רבים יותר, גם כאלה שלא לא נעצרו. יו"ר הקהילה לב גורביץ' , הואשם רשמית בכך , ששילב את משרתו בבית הכנסת עם תפקידו של פקיד סובייטי , מה שלכאורה היה מנוגד לחוק. למעשה האשמות נגד גורביץ' , ופעילים אחרים של בית הכנסת נ יבנו סביב פעילותם היהודית הציבורית. הנאשמים עשו חיל במה לך המשפט. הם הודיעו כי עבדו למען הצלתו של העם היהודי , אשר לא יכול להתקיים ללא דתו ותרבותו. בית המשפט פסק לגורביץ' ולסגנו ל' יופה עבודות פרך . גורביץ' מת ב-1943 במקום הגלייתו בסיביר. חברי הנהלה האחרים נקנסו בסכומים בין 25 ועד ל-300 רובל. בסך הכל נשפטו 11 פעילי הקהילה , כולל אברהם לסמן ול יאון רבינוביץ' . התוצאה העיקרית של המשפט הייתה החלטת בית המשפט על חיסולה של לירו. על פי עדותו של עיתונאי שדיווח על כך , התקבלה ההחלטה באהדה על ידי הפועלים ועל ידי בעלי המלאכה, שמילאו את האולם עד אפס מקום.¹⁵⁸

חיסולה של לירו לכאורה פינה לשלטונות את הדרך להשתלטות על בית הכנסת , אשר נותר ללא בעליו החוקיים. ב-11 בינואר 1930 הורה הועד הפועל של מועצת המחוז לנינגרד לסגור את בית הכנסת הגדול ולמקם בבניין בית תרבות "עבור היהודים העמלים." לאחר שלושה שבועות, ב-1 בפברואר, התקבלה הוראה דומה באשר לבית הכנסת הגדול במוסקבה.¹⁵⁹

חברי הנהלת הקהילה הלנינגרדית המחוסלת, שנותרו חופשיים, המשיכו את המאבק באומץ לב . משלחת גדולה בראשותו של אברהם לסמן נסעה למוסקבה , והגישה לוועד הפועל המרכזי הכל-רוסי מחאה נגד ההחלטה של ועד הפועל של לנינגרד .¹⁶⁰ העברת בית הכנסת נדח תה לפחות עד

לסוף פברואר, כאשר על פי כתב העת 'טריבונוה', בית הכנסת נסגר לבסוף ו'הועבר לאחריותם של הפועלים'.¹⁶¹ העיתון 'דער עמעס' בירך את הפועלים היהודים עם ניצחונם במאבק הקשה נגד "הכנופייה האנטי-מהפכנית". על מנת להדגיש את חשיבות המאורע, פירסמה מערכת 'טריבונוה' את תמונתו של בית הכנסת על עטיפת כתב העת. העיתון 'היינט' שיצא לאור בוורשה הודיע לקוראיו שלנינגרד נותרה ללא בית הכנסת וללא רב.¹⁶² מרבית בתי הכנסת הגדולים בברה"מ כבר היו סגורים באותה עת.

אולם השינויים במדיניות הממשלה, שבאו לאחר מכן, מנעו את המרתו של בית הכנסת למועדון הפועלים, שנראה כבלתי נמנע. ב-2 במרץ 1930 פורסם המאמר של סטלין 'סחרחורת מרוב הצלחה', על הגזמות בקולקטיביזציה. בין השאר, כתב סטלין גם על הלהט המיותר של מי שמסיר פעמונים מן הכנסיות,¹⁶³ כלומר מפגין חריצות יתר במאבק נגד הדת. החלטת הוועידה ה-16 של המפלגה הקומוניסטית שהתקבלה במרס 1930, גינתה את המדיניות של סגירת הכנסיות בכוח.¹⁶⁴ בעקבות ההחלטה התכנסו מספר ישיבות של הוועד הפועל המרכזי, ובהן בוטלו עשרות החלטות קודמות לגבי סגירת בתי התפילה. במהלך 'הנסיגה' הטקטית הזו נהנו מהחנינה שני בתי הכנסת הגדולים בברה"מ, ב-10 באפריל בית הכנסת במוסקבה, וב-15 במאי 1930 גם בלנינגרד.¹⁶⁵ העיתונות הסובייטית כמובן לא הזכירה זאת.

עם חיסולה של לירו היה בסכנה לא רק בית הכנסת הגדול, אלא גם בית הטהרה בבית הקברות היהודי פריאבורז'נסקי, אשר, כמו גם טקס הקבורה עצמו, התנהל בפיקוח הקהילה. בבית הקברות פעלה אגודת הקבורה, שלה היו נציגים בהנהלת הקהילה. כאשר האגודה נותרה ללא בעל הבית, פנו בינואר 1930 חברי האגודה לוועד הפועל של לנינגרד בבקשה להקים בבית הקברות ועד 20- נפרד, אשר ינהל את בית הטהרה. העברה של בית הכנסת שבבית הקברות לידי מוסד חדש התנהלה באווירה של היסטריה אנטי-דתית. בנוסף לכל הבעיות התנהלה באותה עת חקירה של הלשנה בעילום שם על כך, שבבית הקברות ממשיכים לעבוד עובדי לירו לשעבר, אשר ללא הפרעה מקבלים תשלום עבור הקבורה בד בבד עם תשלום הגימלה ודמי האבטלה. הרוחות נרגעו רק אחרי שעובדי בית הקברות סולקו משורות ההסתדרות ונשללה מהם זכות ההצבעה.¹⁶⁶

העובדה שלמאמינים השיבו את בית הכנסת הגדול רק חיזקה את תהליך חיסולם של בתי התפילה הקטנים, במטרה לפשט את הפיקוח של השלטונות על הדת. באופן כללי היה תהליך חיסולם של בתי הכנסת פרי יוזמתן של ועדות מחוזיות לענייני הפולחן, אשר היו תחת פיקוחה של נשיאות הוועד הפועל של מועצת המחוז וועדה לענייני פולחן של יד הוועד הפועל המרכזי הכל-רוסי, שפעל משנת 1929. ככלל, תחילה פעלו הוועדות באמצעות גופים אחרים, כגון החברה לניהול ולבקרה של

בתי המגורים, מחלקות תברואה ומכבי אש, או מוסדות של פיקוח פיננסי. הפקחים שנשלחו לבית הכנסת דיווחו על לכלוך, רעש, אי עמידה בתנאי בטיחות, רשלנות מצד ועד ה-20 בשמירה על הרכוש, והפרות אחרות. לאחר מכן שימשו דיווחי הפקחים כתירוץ להפסקת חוזה השכירות עם הנהלת בית הכנסת. עם סגירת בית הכנסת הוטלו על חברי ועד ה-20 קנסות, ואחדים אפילו הועמדו למשפט, כנושאים באחריות על הרכוש האבוד.

דוגמה מובהקת למדיניות הזו היה חיסול ו של בית הכנסת החסידי 'צמח-צדק'. בסתיו 1927 קיבלו לידם אנשי החב"ד בניין בן שתי קומות, הרוס למחצה, בקרן הרחובות ז'וקובסקי וווסטאניה. הקהילה השקיעה בשיקום הבניין מאמצים ואמצעים רבים. בימי א' נערכו בבית הכנסת אסיפות, בהן בנוסף לבעיות החינוך הדתי וגמילות החסדים, נידונו גם שאלות הקמת בתי המלאכה לבעלי המלאכה שאינם עובדים בשבת.¹⁶⁷ מבחינתם של השלטונות, חרגה פעילות זו ממסגרת פעילותן של עמותות דתיות. לכן בנצלו את החמרת המדיניות האנטי-דתית, נקט הוועד הפועל בצעדים לחיסולו של בית הכנסת 'צמח ישראל', אחד מתוך שלושה בתי הכנסת שעדיין פעלו בלנינגרד. המטרה הייתה אף נוחה יותר הודות לעובדת מעצרו בשנת 1930 של הרב לזרוב בעוון התארגנות החינוך הדתי וקשרים עם הרבי מליובוויץ'.¹⁶⁸ תחילה עלה בידי החברה לניהול ובקרה של בתי המגורים לסלק את בית הכנסת מקומה א' של הבניין. פעילי הקהילה התנגדו נמרצות, אולם לא הצליחו להשיב להם את הקומה. בינואר 1932 סירב הוועד הפועל להאריך חוזה השכירות לבית הכנסת. התלונות של ועד ה-20 על חוסר צדק, שבועות הנאמנות לשלטון הסובייטי, ואף האשמת המבצעים ב'מגמות אנטישמיות' לא נשאו פרי. מועצת העיר לנינגרד קיבלה החלטה סופית לסגור את בית הכנסת. ב-17 במרס 1932 נסגר בית הכנסת סופית, כאשר אילצו את ועד ה-20 לכסות מכספם את עלות הרכוש שהיה בבית ושעלותו נקבעה בצורה שרירותית לחלוטין.¹⁶⁹

9. חיסול סופי בשנות השלושים¹⁷⁰

בשנות ה-30 היה תפקידה של הנהלת בית הכנסת אך ורק בסיפוק צרכי הדת הבסיסיים של המתפללים. כבר אי אפשר היה להעלות על הדעת שתתקיים מנהיגות כלל-רוסית של קהילת לנינגרד ואפילו פעילות רחבה יותר. לאחר חיסולה של לירו ופטירתו של קצנלנבוגן (דצמבר 1930), נותר בית הכנסת הגדול ללא רב במשך 3 שנים. רק בנובמבר 1933 באסיפה הכללית של ועד ה-20 נבחר הרב החדש.¹⁷¹ למרות שתפקידו של יושב ראש הנהלה אויש עתה על ידי המתנגד פייביש אסטריין, בבחירת הרב נלקח בחשבון משקלם הגדל של חסידי ליובוויץ' בחיי בית הכנסת, וכמו כן סגירת בית הכנסת שלהם 'צמח-צדק'. לכן לראשונה בתולדות בית הכנסת הגדול הוזמן לתפקיד

זה איש תנועת חב"ד, הרב ממינסק מנחם מנדל גלוסקין¹⁷², הידוע ב יחסו ה סובלני כלפי המתנגדים.

הרב גלוסקין היה אלמן וגידל בכוחות עצמו את ארבע ב נותיו. הרב נרדף במינסק ונושל ממגוריו. בתקווה שבלנינגרד יקבל דירה, קיבל גלוסקין את הצעת בית הכנסת הגדול ובקיץ 1934 עבר ללנינגרד יחד עם בנותיו. אולם התברר, כי פלוני נטל את הכספים שנועדו לרכישת הדירה, ומשפחתו של הרב המשיכה להתקיים כמעט ללא מקום למגורים, כשהיא עוברת מבית לבית אחר של אנשים מסבירי הפנים. המתפללים הכירו חיש מהר בסמכותו של הרב החדש, העריכו את איכות דרשותיו, יחד עם זאת, הרב לא התערב בניהול בית הכנסת. הרב גלוסקין התגורר בלנינגרד במשך שנתיים בלבד. תנאי חיים קשים עירערו את בריאותו, הוא הלך לעולמו ב 27- בנובמבר 1936, בחדר מעבר של דירה זרה. הקהילה מימנה את טקס הקבורה ואת המצבה. כמו כן, קהילה שילמה מילגה צנועה לבתו הצעירה גיטה, עד שזו סיימה את לימודיה בבית הספר.¹⁷³

התבלטותם של חסידי הרבי מליובוויץ' בחיי הדת באה לידי ביטוי לא רק בבחירת הרב, אלא גם בכך, שהם היו היחידים אשר הצליחו להקים ולקיים באווירה של שנות ה 30- לימודי ערב בתורה ותלמוד. לימודי ערב אלה, בשם 'תיפארת בכורים', התקיימו, פרט ללנינגרד, במוסקבה, מינסק, נבל, סמרקנד וויטבסק. החוג הלנינגרדי של 'תיפארת בכורים' התארגן, ככל הנראה, בשנת 1932. בחוג למדו אנשים צעירים, סטודנטים, אנשי הרוח, עובדי מסחר, אשר לא זכו לקבל חינוך דתי מסודר. הם היו מאוחדים ב רצון לדעת יותר על היהדות, נהגו להתאסף במוצאי שבת על מנת ללמוד את התלמוד והחסידות תחת שרבייתו של אלחנן מורוזוב, בעבר מזכיר הרב מליובוויץ'. הצעירים גם חגגו בצ וותא את החגים היהודיים. חוג דומה התקיים גם עבור הבנות. במסגרת 'תיפארת בכורים' למדו בלנינגרד קרוב ל30- בחורים ו10- בחורות.¹⁷⁴

בשנת 1932, לאחר סגירת בית הכנסת ברח' ז'וקובסקי, יכלו היהודים להתפלל רק בבית הכנסת הגדול בשד' לרמונטוב, ובבית הכנסת 'שערי ציון', אשר שכר מקום עבור 400 מתפללים בבית דירות ברח' ארטילריסקיה. למעט שני בתי הכנסת האלה, נהגו המאמינים להתקבץ לתפילות בדירות פרטיות. רק רובע וולודרסקי הדלה ביהודים פעלו ב1936- באישור השלטונות 6 מניינים בדירות פרטיות, אשר בהן התפללו בסך הכל עד 240 איש.¹⁷⁵ ברובע סמולנינסקי התפללו היהודים בשבע דירות. סביר להניח שלמעשה ציבור המתפללים היה רב עוד יותר, משום שלא כל המניינים בדירות הפרטיות פנו לשם קבלת אישור. יהודים רבים חדלו גם לבקר בבית הכנסת ובמניינים, מחשש לרדיפות.

בשנת 1932 הוכרזה בברה"מ ת וכנית חומש אנטי-דתית, לפיה לקראת ה-1 במאי 1937 תוכנן לסגור את כל בתי התפילה בברה"מ ו'לעקור את מושג האלוהים עצמו'. בתעמולה האתאיסטית שהופצה בלנינגרד הוטל התפקיד הראשי על מוזיאון לתולדות הדת והאתאיזם, אשר נפתח באותה שנה בקתדרלה לשעבר של קאזן. שם, ליד התערוכה המוקדשת לנושא האינקביזיציה, ניצב גם הדגם של מרתף בית הכנסת. מנהל המוזיאון, היהודי ולדימיר בוגורז שהתנצר הישווה את חוקי הקהילה היהודית בימי הביניים לזוועות האינקביזיציה. בוגורז כתב: "תשובתו של בית הכנסת ל אנשי האינקביזיציה: ליהודי שלא יציית לרב הממונה מצפה עונש מוות ועיקול רכוש".¹⁷⁶

תקומת הלאומיות הרוסית ומדיניות הממשלה במאבקה נגד 'הנטייה ימינה', שהחל בשנת 1936 היו אות להתעצמות אמצעי הדיכוי האנטי-דתיים. בתחילת 1936 אסרו השלטונות לאפות מצה לקראת הפסח במרתף בית הכנסת הגדול, בו נהגו לעשות כן בשנים הקודמות. באותה שנה בוטל איסור זה ע"י יושב ראש מועצת לנינגרד קאדאצקי, בעקבות תלונת היהודים הדתיים.¹⁷⁷ בהמשך לכך, בחודש מרס ניסה נגליוויביץ' - המזכיר של הועדה לענייני הפולחן של מועצת העיר וכן מחלקת הכספים של העירייה הנגררת אחריו, להפוך את אפיית המצה לעניין בלתי אפשרי עבור ועד ה-20. הם הציעו למשרד האוצר להעלות את המס על האפייה מ-10% כפי שהיה אשתקד, ל-50% ולגבות את המס לא מכמות המצה המוכנה, אלא מהרווחים. כלומר, לחשב את המס כאילו המצה נאפית לאורך כל השנה. אך לפתע נמצא למצה מגן בלתי צפוי בדמותו של פקיד משרד האוצר, אשר הצביע על כך, כי הטלת מס כה בלתי סביר שקולה לאיסור על אפיית המצה.¹⁷⁸

גם אחרי שנה חזרה על עצמה ההתקפה על המצה, אך הפעם דרישותיו של נגליוויב לגבי העלאת המס והרחקתה של המאפייה מבית הכנסת נראו לשלטונות במוסקבה רכים מדי.¹⁷⁹ בפברואר 1937 אסרה הועדה לענייני הפולחן לאלתר לארגונים היהודיים לעסוק באפיית המצה, והציעה שיעסקו בכך המאפיות הממלכתיות. בתגובה על האיסור, העזו חמישה מנהיגים דתיים מלנינגרד לעשות מעשה אמיץ. הם שיגרו מכתבי מחאה לסטלין, לקלינין ולמולוטוב. שלושת המכתבים היו חתומים על ידי יושב ראש הנהלת בית הכנסת הגדול פ' ס' אסטרין, סגנו ש' נ' אוגורסקי והפעילים ס' א' אזרד, א' י' גוטרמן וא' ז' גוטמן. במסמכים אלה, שהיו כמעט זהים, הסבירו מנהיגי הקהילה, מדוע המאפיות הממלכתיות אינן יכולות לאפות מצה כשרה לפי ההלכה, ושהאיסור לדאוג לאפיית המצה בקהילות פירושו שרבות המאמינים ייוותרו ללא דברי מאפה במשך שמונה

ימים. הם אף הדגישו, כי החלטת ועדת הפולחן מהווה עבור המאמינים אסון של ממש, וכי לאיסור לאפות מצה אין תקדים בתולדות העם היהודי.

אולם האיסור חסר התקדים לא בוטל הפעם, ובפסח 1937 יהודי לנינגרד רבים אכלו תפוחי אדמה בלבד. מרבית המאפיות הממלכתי וות סירבו לעסוק באפיית מצה, ואלה שכן אפו, לא הצליחו למכור אותה, משום שהייתה לא כשרה. באוקטובר 1937, בעיצומם של הטיהורים, פנה ס' אזרך ליור'ר הועדה לענייני הפולחן של נשיאות הועד הפועל הכל-רוסי קראסיקוב בבקשה לבטל את האיסור על אפיית מצה, ובנוסף לאפשר גם ייצורו ומכירתו של בשר כשר. אולם גם בקשה זו לא השיה מאומה.¹⁸⁰

יחד עם הרדיפות נגד המצה ננקטו גם מהלכים אחרים כנגד הדתיים. כקורבן הבא סומן המקווה בסימטת קאנונירסקי, אשר הועבר תחת פיקוחה של ועד ה-20 בשנת 1931. 1936- התחילו להגיע למקווה נציגי מחלקת התברואה, שכתבו דיווחים על הימצאותם של קורי עכביש, אבק ולכלוך, טיח מתקלף, שמשות שבורות, ריח טחב חזק ומצב תברואתי ירוד בחדרי השירותים.¹⁸¹ השלטונות דרשו מן הקהילה לשמור על הסדר, אך אסרו לגבות כסף על השימוש במקווה. ללא הכנסה זו לא היו לקהילה אמצעים לקיים ולתחזק את המקווה כראוי. לאחראים על המקווה לא נותר אלה לנסות ולקבל מראש מידע על הביקורת הצפויה של מחלקת התברואה דרך המכרים במחלקה זו. לקראת בואה של הביקורת החליפו האחראים את המים בבריכת המקווה, ניסו לשכנע את הפקחים שבאי המקווה שומרים על טוהר המשפחה, ועל כן למבקרים אין ולא יכולות להיות מחלות מדבקות, שלא כמו 'בין אנשי האינטליגנציה, שאינם מבקרים במקווה'. בעת אחת הביקורות נטל אחד המאמינים כוס מים מן המקווה ושתה אותם לעיני המבקרים, על מנת להפגין את טוהר המים במקווה. הודות להתנגדותם של המאמינים, המקווה לא נסגר מייד, אלא רק בתחילת 1938, לאחר מעצרו של יושב ראש הנהלת בית הכנסת הגדול פ' אסטריין ואחראי מקווה דובר קוזנצוב.¹⁸² באפריל 1938 אישרה נשיאות הועד הפועל של מועצת לנינגרד את החלטת הועדה לענייני הפולחן על סגירת המקווה, בלי להמתין לתוצאות בדיקת מעבדה של מי המקווה בדבר הימצאות חיידקי הזיהום, שאגב היו שליליות. למרות שלגבי החלטה זו הוגש עירעור למועצה העליונה של הרפובליקה הרוסית, באוגוסט 1938 הועבר בניין המקווה לספורטאים של רובע אוקטיאברסקי.¹⁸³

הופסקה לא רק אפיית המצות ועבודת המקווה. המכה העיקרית הונחתה על ידי שלטונות העיר על המקומות בהם נערכו התפילות, על המניינים ובתי הכנסת שעדיין נותרו. בשנת 1936 הירבו

מועצות ה רובעים לסרב לבקשותיהם של המאמינים להתפלל בדירות פרטיות . כך, במהלך החודשים אוגוסט וספטמבר נידחו קרוב למחצית בקשות כאלה.¹⁸⁴

תנאי קיומו של בית הכנסת ברח' ארטילריסקי הידרדרו בהתמדה. הועדות בדקו בקב יועת את מצב התברואה והתחזוקה של המבנה , אילצו את ועד ה-20 לבזבז כספים רבים על שיפוץ הבית ואמצעים למניעת שריפות . יושב ראש החברה לניהול ובקרה של בתי המגורים אילץ את דיירי הבניין לחתום על העצומה לסילוקו של בית הכנסת , אסר על המתפללים להיכנס דרך הכניסה הראשית בטענה, כי המתפללים מפיצים מחלות זיהומיות . על פי ההוראה של יושב ראש החברה הרסו החצרנים בחג הסוכות את הסוכה שנבנתה בחצר הבניין , חיבלו וגזלו את רכוש בית הכנסת.¹⁸⁵

באוגוסט 1936 לא האריך הועד הפועל של אזור דזרז' ינסקי לבית הכנסת 'שער ציון' את חוזה השכירות. בנובמבר בישיבת מועצת ה אזור הוחלט לא להעריך את חוזה השכירות לבית הכנסת , ואת המקום עצמו לה פוך לפעוטון. על פי בקשת המאמינים ע יכבה מועצת העיר לניגרד את ההחלטה בשנה. אולם ביולי 1937 החליטו השלטונות לחסל את בית הכנסת 'שערי ציון' ולהשכיר את המקום למגורים.

מנהיגי ועד ה-20 התנגדו נואשות לסגירת בית הכנסת . נשלחו תלונות לועד הפועל הכל-רוסי, בהן הוסבר, כי בית הכנסת 'שערי ציון' נמצא במרחק רב (על פי הערכת המאמינים , 5-7 ק"מ, על פי השלטונות, 3-4 ק"מ) מבית הכנסת האחרון שפועל בשד' לרמונטוב, והקשישים אינם מסוגלים להגיע לשם ברגל . כמו כן, שהסתבר כי רודפי בית הכנסת לשעבר , פקיד הועד הפועל נגלוייבניץ' ויושב ראש החברה לבתי המגורים בוז'נוב הוכרזו כאויבי העם, ואילו המאמינים מוציאים את כספם האחרון לשימור במבנה, אשר לגביו נקבע שאינו ראוי למגורים וכו' . שום תלונות לא עזרו, וב-9 בינואר 1938 נסגר בית הכנסת סופית.

ב-4 בפברואר 1938 נשלחה הפנייה האחרונה של ועד ה-20 ליושב ראש הועד הפועל המרכזי של ברה"מ מ' קלינין. הפנייה הסתיימה בבקשה "לא לגזול מאתנו , יהודים זקנים, את בית הכנסת ברובע שלנו , אשר היווה עבורנו הנחמה האחר ונה בשנותינו המפליגות ". הזקנים לא ידעו כי קלינין עצמו חתם , חודש וחצי לפני פנייתם , על החלטת נשיאות הועד הפועל המרכזי לאשר את החלטתו של הועד הפועל של עיריית לניגרד.¹⁸⁶

במקביל למבצע סגירת בית הכנסת 'שערי ציון' התחילו השלטונות גם במסע נגד בית הכנסת הגדול. מתחילת 1936 גבר המעקב הגלוי והסמוי אחרי חב רי ועד ה-20.¹⁸⁷ ההנהלה ניסתה בכל כוחה להתחמק מן המעקב . כך, בינואר 1936 במענה לשאלת הרשויות האדמיניסטרטיביות על

לוח זמני התפילות בבית הכנסת, ענה בכעס יושב ראש ההנהלה אסטרין: " אין לנו לוח זמנים, התפילות מתקיימות כאשר יש מניין של עשרה איש, לאחר התפילה הזו מתחיל מניין חדש, וכך זה נמשך כל עוד יש מתפללים".¹⁸⁸

בקיץ 1937 התחילו המעצרים של חברי ועד ה-20 ופעילי בית הכנסת. הרצל קצנלנבוגן, בנו של הרב המנוח, נעצר בין הראשונים. באוגוסט אותה שנה נעצרו מספר חסידי ליובוויץ', בוגרי ישיבת 'תומכי תמימים' וחוג הצעירים 'תיפארת בחורים'.¹⁸⁹

במצב קשה מאוד היה בית הטהרה בבית הקברות היהודי. בדיקת הרשימה מחודש באוקטובר 1936 של ועד ה-20 שלו גילתה, כי שבעה מחבריו נפטרו, והשאר אינם מסוגלים להגיע בכוחות עצמם למועצת הרובע. הצעיר שביניהם היה בן 56. יושב ראש ועד ה-20 אי' י' אקסל, יליד 1863, אמר למפקח שילדיו הם חברי מפלגה ופעילי ציבור, והוא נחוש לפרוש מהועד אם יהיו לכך השלכות שליליות על גורל ילדיו. " לא נותרו לי שנים רבות, הוסיף, ואני רוצה להיקבר על פי מסורת היהודית".¹⁹⁰

הטיהורים לא פסחו גם על עובדי בית הקברות פראוברז'נסקי הישישיים. שניים מהם, לייזר יצחק גוטנר - חסר בית, יליד דבינסק בן 66 ויוצא מחוז וולין מוישה פולק הוצאו להורג בירייה באוקטובר 1937 בפרבר של לנינגרד, לבשובו.¹⁹¹ הועדה הבאה בתור, אשר בדקה את בית הטהרה בספטמבר 1938, הגיעה למסקנה, כי הוא מוחזק במצב עגום ו בניגוד לכללי התברואה, הבניין מתפרק, משום שמזמן לא בוצעו בו שיפוצים. הועדה קבעה, שאם ועד ה-20 לא יערוך שיפוצים במועד שנקבע, יילקח מן המאמינים בניין בית הכנסת, והאנשים האחראים לו יועמדו לדין. ובכל זאת בית הטהרה לא נלקח מן המאמינים, ו'התמזל מזל' של יושב ראש ועד ה-20 אקסל שמת מוות טבעי ב-1941.¹⁹²

בשלהי 1937 נעצרו בלנינגרד כעשרה חסידים שנידונו לתקופות מאסר שונות ב עוון 'תעמולה אנטי-מהפכנית וחתרנות', על פי סעיף 58, תת סעיף 10 ו-11 של חוק העונשין של הרפובליקה הרוסית. המעצרים גרמו למבוכה בקרב המאמינים, אשר התאספו על מנת לדון במצב. אחד הנואמים באסיפה הציע להתפזר בערים של מרכז רוסיה, לגלח זקנים, לא להופיע בינתיים בבתי הכנסת, כלומר, להתחבא עד לזמנים טובים יותר. נגד 'המחסלים' יצאו 'הקנאים' אשר ככל הנראה נהנו מתמיכתם של האנשים שחשו עייפות מניסיונותיהם להימלט מהנקו"ד. הרוב המכריע החליט להישאר ולא לגלח זקנים.¹⁹³

הגל הגדול ביותר של המעצרים התרחש בסוף ינואר, תחילת פברואר 1938, מייד עם כניסתו לתפקיד של מ' ליטבין, המפקד החדש של הנקו"ד במחוז. נעצרו עשרות מאמינים ועובדי פולחן,

ובנים החסידים : אלחנן מורוזוב , שמואל ני מוטין , דובר קוזנצוב , יצחק רסקין , אליהו בלקינד , משה וחיים ששונקין , וגם מי ש לא היו חסידים , כולל הפעילים לשעבר של לירו : א' גוטרמן בן ה-70 ויושב ראש ההנהלה פ' אסטרין.¹⁹⁴ יחד עם כולם נעצר גם שאול קצנלנבוגן , אחיו של הרב העצור.¹⁹⁵ נגד העצורים נערכה תביעה קולקטיבית בה שתייכות ל"ארגון צעירים אנטי-מהפכני 'תיפארת בחורים'". למעלה מעשרים איש הוצאו להורג בירייה ו הושמדו במחנות. את החקירה בתיק 'תיפארת בחורים' ניהל, על פי השמועות , אותו נחמנסון , אשר עצר את הרב שניאורסון ב-1927. כתוצאה מכך, בתאי העינויים של הנקו"ד מצאו את עצמם כל מי שהיה לו קשר כלשהו לענייני בית הכנסת. הטיהורים הביאו לשיתוקם המוחלט של חיי הדת בלנינגרד.¹⁹⁶

בין חברי ועד ה-20 שנתרו, נבחר, בהמלצת מועצת לנינגרד , לתפקיד יושב ראש ההנהלה (במקומו של אסטרין העצור) למספר חודשים , מיכל גינזבורג. יושב ראש ה ועדה לענייני הפולחן החדש במחוז ט אטרינצבה הטיילה על גינזבורג משימה עם כניסתו לתפקיד : 'להשליט סדר' בבית הכנסת. בספטמבר 1938 נעצר על ידי הנקו"ד גם גינזבורג, אך שוחרר זמן קצר לאחר מכן בשל 'סגירת התיק', אולם לא הוחזר לתפקידו . באוקטובר 1938 מונה רייק לתפקיד יושב ראש החדש על ידי ההנהלה של מועצת לנינגרד. גינזבורג הנפגע פנה למפקח הרובעי על ענייני הפולחן, מנה את כל השגיו במהלך חיסול בית הכנסת. הוא כתב :

דווקא אנוכי סילקתי מבית הכנסת את הטקסים הדתיים : שחיטה, ברית מילה , חופה, גט, חליצה וטקסים אחרים . כיום אין חדר , אין ישיבה . אני ערב לכך, שבתקופת כהונתי לא נישאו נאומי רבנים ומגידים, וכאשר ניסו להתחיל , מייד נאסרו... בבית הכנסת הושלט סדר מופתי בהאמתה מלאה עם סעיף 128 של חוקת ברה "מ... מילאתי את תפקידי בצורה מממלכתית.¹⁹⁷

יש להדגיש , כי במחצית השנייה של שנות ה-30 , כוונה מדיניות השלטונות בלנינגרד לחיסולם המוחלט של חיי הדת היהודיים ובוצעה במסגרת מסע הרדיפות המדיני נגד כל הדתות. כך למשל ב-1937 נסגר בלנינגרד בית המקדש הבודהיסטי היחיד , ועובדיו נעצרו והוצאו להורג . מספר כמרים לותרניים בעיר ובמחוז (פינים, אסטונים, גרמנים) הועמדו לדין באשמת ריגול והוצאו להורג, ואילו ה מדרשה הלותרנית היחידה ברוסיה , שפעלה בלנינגרד , נסגרה.¹⁹⁸ תמונה דומה הצטיירה גם בערים אחרות ברוסיה. אך באותה שעה ניתן לשער , כי כלפי היהדות הקדימה היוזמה המקומית בלנינגרד במקצת את אמצעי העונשין של מוסדות המפלגה המרכזיים . לכן לתלונות המתפללים הייתה לעתים השפעה מסוימת, הן יכלו לעכב לזמן מה את פעולת העונשין הקרובה בשנה או שנה וחצי, אך לא יכלו למנוע את הסוף הבלתי נמנע.

בשנת 1939, שנה לאחר חיסולה המוחלט, הוקעה היהדות מחדש בתערוכת 'היהודים ברוסיה הצארית וברח"מ', שאורגנה על ידי המוזיאון הממלכתי לאתנוגרפיה של עמי ברה "מ על בסיס האוספים ממוסדות היהודים שחוסלו. אחד מפרקי התערוכה נקרא בהפגנתיות: 'הדת היהודית בשירות הצאר'.¹⁹⁹

כמתואר לעיל, חיי הדת ו חיי הקהילה היהודית ב פטרוגרד-לנינגרד, שהיו כה תוססים בימים עברו, חונקו סופית בידי השלטון הסובייטי לקראת סוף שנות ה-30. התכונות העיקריות שאיפיינו את חיי הקהילה במשך העשור הראשון לאחר מהפכת פברואר, היו מחד גיסא, המאבק על הפיכת קהילה דתית למוסד לאומי, ומאידך גיסא, השאיפה למנהיגות כלל-רוסית. שורשי התופעה הראשונה נעוצים בעמדותיה החלשות באופן מסורתי של היהדות האורתודוקסית בעיר ובמעמד הנחות ומשולל הזכויות של קהילת פטרוגרד לפני המהפכה. כתוצאה מכך, לעיתים קרובות התנהלו חיי היהודים מחוץ לכותלי בית הכנסת, בשליטתה של השכבה המשכילה של פעילי ציבור היהודים. רעיונות הציונות והאוטונומיה, שהיו פופולריים בקרב אנשי הרוח בפטרוגרד, סיפקו את התשתית האידיאולוגית למגמה הזו. סיבת המגמה השנייה היה מעמדם המרכזי של היהודים בעיר הבירה, אשר התרגלו במשך רבבות השנים לראות את עצמם כמנהיגים ונציגיהם הטבעיים של כל יהודי רוסיה. העובדה כי בעיר הבירה החדשה הייתה שכבת הציבור היהודי דקה יותר, ולא יכל לצמוח באורח משמעותי בתנאי המשטר הסובייטי, סיפקה בסיס לתביעותיהם של אנשי פטרבורג.

בשנת 1917 היו יהודי פטרוגרד הראשונים שנתנו דוגמה לשינוי הארגון של הקהילה. אולם מלחמת האזרחים, שניתקה את העיר משטחה הנוטר של רוסיה, והגירתם של פעילי ציבור הבולטים עירערה את השפעת פטרוגרד על הפריפריה. יחד עם זאת, חוסר האפשרות למפלגות הפוליטיות לפעול באורח חוקי אילצו את אנשי האינטליגנציה הלאומיים לנעוץ את מבטם בכיוון בית הכנסת, אשר, למרות דילדול זכויותיו, נותר המוסד החוקי האחרון, אשר יכול היה להילחם בהתבוללות היהודית המואצת בחברה הסובייטית.

בשנות ה'נאפי' ניצלה קבוצת פעילים ציבוריים בלנינגרד, שעדיין נותרו בעיר, את הליברליזציה המועטה במדיניות הפנים בברה "מ, על מנת להתאחד עם האורתודוקסים ולהקים את לירו, קהילה של כל תושבי העיר, בעלת סמכויות נרחבות, ובראשה הציוני גורביץ'. תוכניותיה של לירו כללו לא רק השגת התאום בין בית הכנסת בלנינגרד, אלא גם שיקום תפקידה של לנינגרד בתוך רוסיה כולה. לא מן הנמנע שמנהיגי לירו מסוימים, שרכשו את השכלתם במערב, חשבו ברצינות

גם על הרפורמה של היהדות, שהייתה עשוייה להקל על הנוער הסובייטי העירוני לשמור על הקשר עם הקהילה. על מנת להגשים את תוכניותיה יזמה לירו את כינוס הועידה הכל-רוסית של הקהילות היהודיות. נגד כינוס הועידה יצא מנהיג החב"ד הרב יוסף-יצחק שניאורסון, אשר חש שהתחזקותה של לירו תביא לאובדן השפעתו ושליטתו על הסיוע המוענק על ידי הגוינט. בשל כך נאלצה הנהלת לירו לתמרן בין לחץ השלטונות הגובר לבין התנגדותה של החב"ד. כל עוד המדינה הסתפקה במאבק אידיאולוגי נגד הדת, הייתה פעילותה של לירו פחות מסוכנת בעינייה, מאשר התארגנות כמעט מחתרתית של החסידים מליובוויץ'. לכן הרדיפות האנטי-דתיות הראשונות (1927) כוונו כלפי החב"ד, ולא נגד לירו. עם הקשחת הקו המפלגתי, החל קיומה של לירו לחרוג ממסגרת המותרת על פי חוקי הדת החדשים והאווירה האידיאולוגית המחמירה. לפי כך לירו חוסלה בשנת 1929, בטרם הספיקה להגשים את מרבית שאיפותיה האמביציוזיות. עם חיסולה של לירו ומעצרו של מנהיגיה, נדחקו אנשי הרוח הלאומיים לגמרי מענייני בית הכנסת. עם תחילת שנות ה-30 נסגרו מרבית בתי הכנסת בלנינגרד, וזכויות אלה שונתו נגזלו. כמעט כל צעד חדש של השלטונות, אם זו סגירה של בית הכנסת, הגבלות על אפיית המצה או איסור על קיום תפילה בבית פרטי, הוליד מחאה עזה של המאמינים, אשר על פי רוב לא הניבה את הפירות הרצויים. חב"ד עם הארגון המיוחד שלה והבדלנות האופיינית לו הייתה בעלת כושר הישרדות בתנאים הקשוחים של המשטר. עם זאת, כתגובה לשינויים החברתיים, השתרעה פעילות החב"ד לראשונה על הסטודנטים והאינטליגציה, תכונה המאפיינת בהמשך את פעילותה של החב"ד במערב. גדל חלקם של חסידי ליובוויץ' בין באי בית הכנסת ובקרבת הנהלת בית הכנסת הגדול. טיהורי 1937-1938 השמידו את שרידי חיי הקהילה בעיר, ולא חסו לא על המתנגדים, ולא על החסידים.

V.O. Levanda (ed.), *Polnyi khronologicheskii sbornik zakonov kasayukhshikhsia evreev*, St. ¹

Petersburg 1874, pp. 1026-1027, 1093

Yu. Gessen, 'Sankt-Peterburg', *Evreiskaya Entsiklopedia*, Vol. 13, pp. 946 ²

Evreiskaya nedelia, 2 (1917), p. 26; 8 (1917), pp. 3, 23; ³

בנוסף לכך למעלה מ-1000 באי בית הכנסת שילמו פחות מ-25 רובלים (גסן, לעיל, הערה 2, עמ' 948).

⁴ לפי סיפוריהם של תושבי פטרבורג הותיקים, היהודים העשירים הגיעו בשבתות לכיכר התיאטרון, הקרובה לבית הכנסת, ומשם כבר הלכו ברגל לבית הכנסת.

⁵ בשנת 1915 תקציב הקהילה היה 391,343 רובלים (1917), pp. 16-17 (*Evreiskaya rabochaya khronika*, 14 (1917), pp. 16-17).

- ⁶ למשל, בשנת 1882 השיג יושב ראש הקהילה הורציו גינבורג ריכוך החוקים המגבילים את זכויות היהודים שהיו בתהליך ההכנה (L. Kliachko, 'Tainstvennyi kabinet', *Povesti proshlogo*, Leningrad 1929, pp. 137-144). בהשתתפות ראשי הקהילה של פטרבורג נבחרו הסניגורים למשפטי עלילת הדם של בלונדס (1900) ושל בייליס (-1913 1911) (G.B. Sliozberg, *Dela minuvshikh dnei*, Vol. 3, Paris 1934, pp. 32-33, 40-44). הרב הרוחני של הקהילה ד' ט' קצנלנבוגן השיג ביטול האיסור לשחיטה בפינלנדיה (I. Markon, 'Rabbi David Tewele (Katzenellenbogen in Leningrad', *Der Israelit*, 3 (1931), pp. 3-4).
- ⁷ S. Dubnov, *Pisma o starom i novom evreistve*, St. Petersburg 1907, pp. 74-112
- ⁸ מ' אלטשולר, 'הקהילה הדמוקרטית ברוסיה', דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, כרך ב', ירושלים תשל"ו, עמ' 229-235.
- ⁹ Vestnik evreiskoi obshchiny, 1 (1913), p. 13; S. Zipperstein, 'The Politics of Relief. The Transformation of Russian Jewish Communal Life During the First World War', *Studies in Contemporary Jewry*, Jerusalem 4 (1988), p. 28
- ¹⁰ סליוזברג (לעיל, הערה 6), עמ' 288-289.
- ¹¹ *Novyi put*, 17 (1916), pp. 16-19
- ¹² *Evreiskaya nedelia*, 2 (1917), pp. 26-27; 8 (1917), p. 23
- ¹³ שם, 9 (1917), עמ' 34-36.
- ¹⁴ שם, 9 (1917), עמ' 36.
- ¹⁵ *Evreiskie vesti*, 6 (1917), p. 9
- ¹⁶ *Evreiskaya nedelia*, 3-4 (1917), pp. 30-32; 5 (1917), p. 13, 9 (1917), p. 38; *Evreiskaya zhizn*, 1 (1917), p. 40; 2 (1917), p. 29; 7-8 (1917), p. 42
- ¹⁷ סליוזברג, (לעיל, הערה 6), עמ' 287.
- ¹⁸ *Evreiskaya nedelia*, 7 (1917), pp. 31-32; *Evreiskaya zhizn*, 5 (1917), p. 24; 7-8 (1917), pp. 43-44, 48
- ¹⁹ *Evreiskaya nedelia*, 1 (1917), pp. 41-42; 5 (1917), p. 31
- ²⁰ M. Beizer, 'The Petrograd Jewish Obshchina (Kehilla) in 1917', *Jews and Jewish Topisc in the Soviet Union and Eastern Europe*, 3 (10), 1989, pp. 5-29
- ²¹ *Evreiskaya zhizn*, 10-11 (1917), pp. 22-23
- ²² *Evreiskaya nedelia*, 10-11 (1917), p. 18; *Delo pomoshchi*, 5-6 (1917), pp. 11-17
- ²³ *Novyi put*, 13-15 (1917), pp. 61-63; *Evreiskaya nedelia*, 14-15 (1917), p. 62

- M. Levin, 'Sobranie Petrogradskoi evreiskoi obshchiny', *Evreiskaya nedelia*, 17 (1917), p. 19-22;²⁴
- Novyi put*, 17 (1917), p. 32; *Evreiskaya nedelia*, 23 (1917), pp. 25-28
- ²⁵ תוצאות הבחירות: או. גרוזנברג – 338 קולות, ה. סליוזברג – 287, ב. קמנקה – 234, מ. גינסבורג – 217, ס. פוליאק – 216, י. שרייבר – 203, ס. טריינין – 199, א (ז) קוגן – 191, ס. אוזרמן – 186, י. מארקון – 182, נ. גרמונט – 147, י. גורדון – 118 (מ' לויך (לעיל, הערה 24), עמ' 22). הרכב ההנהלה הישנה ראו: *Novyi put*, 1916, no. 17, pp. 16-19
- Evreiskaya nedelia*, 22 (1917), p. 27; 23 (1917), pp. 25-26²⁶
- שם, 25 (1917), עמ' 20.²⁷
- שם, שם, עמ' 21; 25 (1917), p. 30; 18 (1917), p. 30;²⁸ *Evreiskaya zhizn*, 18 (1917), p. 30; 25 (1917), p. 20 ; 21
- Evreiskaya zhizn*, 17 (1917), p.29²⁹
- M. Levin, 'K reorganizatsii evreiskoi obshchiny v Petrograde', *Evreiskaya* ; עמ' 30, 18 (1917), עמ' 30³⁰
- nedelia*, 19-20 (1917), pp. 36-39
- הארגון של 'יהודים למען ישו' היה מורכב ברובו מפועלים (*Novyi put*, 16 (1917), p. 25)³¹
- רשימת היהודים שהתנצרו ואשר חזרו ליהדות במהלך שנת 1917 ניתן למצוא בארכיון של מרכז לחקר ותעוד יהדות מזרח אירופה (אימ"א), קובץ 1499. על התלבטויותיו של לוריא לפני התנצרותו ראו: B.Ya. Koprzhiva-Lurie, *Istoria odnoi zhizni*, Paris 1987, pp. 55-56
- מ' לויך (לעיל, הערה 30)³³
- Razsvet*, 17-18 (1917), pp. 34-39³⁴
- Evreiskaya rabochaya khronika*, 4 (1917), p. 7³⁵
- S. Dubnov, *Kniga zhizni*, Vol. 2, Riga 1935, pp. 225, 233-234, 237-238³⁶
- Evreiskii proletarii*, 2-3 (1917), p. 44³⁷
- Golos Bunda*, 6-7 (1917), pp. 19-20³⁸
- Evreiskaya nedelia*, 22 (1917), p. 24³⁹
- שם, 13-12 (1917), עמ' 43-41; 20-19 (1917), עמ' 41-40.⁴⁰
- שם, עמ' 39.⁴¹
- ⁴² יצחק מרקון (1875-1949) – מומחה לשפות שמיות. סיים את הפקולטה למזרח באוניברסיטת פטרבורג והסמינר לרבנים הילדסהיימר בברלין. הירצה באוניברסיטת פטרוגרד (1917-1920), במכון הגבוה ליהדות ובאוניברסיטת מינסק. מ-1928 - ספרן בקהילת המבורג. ב-1938 גורש מגרמניה. מ-1940 - עבד במכללת מונטיפיורי ברמסהייט.
- Osnovnye tezisy programmy 'Neitsakh Israel'*, אימ"א, קובץ 1499, להלן: המצע של 'נצח ישראל', פטרוגרד, מאי 1917.⁴³
- אימ"א, קובץ 1499, *Vozzvanie k russkim evreyam ('Neitsakh Israel')*,⁴⁴
- המצע של 'נצח ישראל', 1917.⁴⁵

שם⁴⁶*Razsvet*, 5 (1917), p. 42⁴⁷

שם, 11-10 (1917), עמ' 28-27; 15 (1917), עמ' 26; 18-17 (1917), עמ' 1-2.

שם, 21-20 (1917), עמ' 14.

⁵⁰ ש' דובנוב רשם ביומנו ב-6 בדצמבר 1917: "... כל יום חיילים שיכורים וההמון בוזזים את מחסני היין והחנויות שלנו, משתכרים, מנהלים חילופי יריות עם חיילי הצבא האדום, הורגים ופוצעים בהולכי רגל". (דובנוב, לעיל, הערה 36, עמ' 244).

Razsvet, 1 (1918), p. 33; 2 (1918), p. 27⁵¹*Evreiskaya nedelia*, 1-2 (1918), p. 21⁵²

⁵³ נ' ניר-רפאלקס, פרקי חיים, במעגלי הדור והתנועה 1884-1918, תל-אביב 1958, עמ' 257-255; *Evreiskaya*

rabochaya khronika, 1-2 (1918), p. 62*Evreiskaya nedelia*, 1-2 (1918), p. 22⁵⁴

⁵⁵ חברי המועצס הציונים: א' זלקינד, י' אייגר, מ' דוחאן, י' לונץ, מ' זקס, ר' רובינשטיין, א' רפפורט, מ' שורצמן, א' שרבוסקי; אורתודוכסים: י' מרקון, ס' טריינין, מ' אייזנשטדט; פולקספארטיי: מ' קריינין, א. פרלמן, י' אפרויקין; קבוצה עממית: ה' סליוברג וגי גולדברג (1918), pp. 23-24 (*Razsvet*, 10).

Evreiskaya rabochaya khronika, 3-4 (1918), p. 42; *Khronija evreiskoi zhizni*, 7-8 (1918), p. 28-29⁵⁶*Evreiskaya rabochaya khronika*, 3-4 (1918), p. 42⁵⁷

⁵⁸ הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, קובץ P1 4; דובנוב (לעיל, הערה 50) עמ' 247-246; *Khronika evreiskoi*

zhizni, 6 (1918), p. 19*Petrogradskaya pravda*, 29.5.1918⁵⁹*Razsvet*, 4 (1918), p. 10⁶⁰*Khronika evreiskoi zhizni*, 2-3 (1919), p. 31; *Petrogradskaya pravda*, 14.2.1919⁶¹*Petrogradskaya pravda*, 13.4.1919⁶²

⁶³ ב' כ"ץ, 'דער עלסטער און גרעסטער רב אין רוסלאנד', היינט, 23.1.1931.

⁶⁴ אימ"א, קובץ 1499; כ"ץ, שם. ייתכן שהניסיון של ההנהלה ללוות את טקס התפילה בנגינת עוגב היה גם הוא באותה תקופה. העוגב הרכיב למחצה ניצב היום בקומה ב' של בית הכנסת.

Petrogradskaya pravda, 23.10.1921⁶⁵

⁶⁶ J. Rothenberg, *The Jewish Religion in the Soviet Union*, New York 1971, pp. 10-11; 'Directivy TsK

VKP sovetskim i partiinym rabotnikam...', *Spravochnik partiinogo rabotnika*, Moscow 1922, pp. 93-94

⁶⁷ דער עמעס, 7.3.1922.

M. Heller, A. Nekrich, *Utopia in Power: A History of the USSR from 1917 to the Present*,⁶⁸

Hutchinson 1985, pp. 137

Petrogradskaya pravda, 12.4.1922 ; *Evreiskii vestnik*, 2 (1922), p. 21; no. 3⁶⁹

Evreiskaya tribuna, 15 (1922), p. 7: *Petrogradskaya pravda*, 23.4.1922⁷⁰

71-97 B. Khetsroni, 'Izlyatie s izlyatiem', *Razsvet*, 12 (1922), pp. 7-9

לרוסיה ניהל במוסקבה משא ומתן על המרת דברי הערך שהוחרמו מבתי הכנסת במוסקבה . אולם השלטונות הסובייטיים תבעו סכום מאוד גבוה , כשהם מסתמכים על כך , שאינם מעוניינים בויתורים כלפי האמונות הטפלות של

הדתיים: (6) *Evreiskaya tribuna*, 26 (1922), p. 6)

72 חצרוני (לעיל, הערה 71) ; 6, *Evreiskaya tribuna*, 1922, 26 (1922), p. 6 ;

73 *Razsvet*, 15 (1922), pp. 8-9

74 שם, 16 (1922), עמ' 13.

75 *Petrogradskaya pravda*, 2.4., 10.8., 11.8., 10.12.1922

76 לפי גירסתו של ב' כ"ץ, אישור הפרסום של הספר הוענק לפי עצתו של יושבת ראש היבסקציה של פטרוגרד , אשר טענה, כי ספר כזה לא יובן על ידי הקורא הסובייטי ועל כן אינו מהווה סכנה . (ב' כ"ץ, 'דער עלסטער און גרעסטער רב אין רוסלאנד', היינט, 23.1.1931 ; אימ"א, קובץ 1499.

77 TsGASpB, קובץ 56, רשימה 4, תיק 20 ; קובץ 56, רשימה 4, תיק 22 ; קובץ 7384, רשימה 33, תיק 310.

78 שם, קובץ 7384, רשימה 33, תיק 264, דף 5-2, 16, 55-53 ; אימ"א, קובץ 1499.

79 *Ves Leningrad*, 1925 ; אימ"א, קובץ 1499, GARF, קובץ 5263, רשימה 1, תיק 1018, דף 33.

80 *Evreiskii vestnik*, 3 (1922), pp. 29-30

81 *Evreiskii almanakh*, Petrograd 1923, pp. 27-43

82 אימ"א, קובץ 1496.

83 קצנלנבוגן, כמו גם הרב המוסקבאי יעקב מזא"ה, סרב להוקיע בפומבי את המערב על האשמותיו כלפי השלטון הסובייטי על רדיפת הדת (כ"ץ, לעיל, הערה 63).

84 אליהו קצנלנבוגן (1905 פטרבורג – 1990 רמת גן). סיים את הסמינר לרבנים החדסהיימר ואת אוניברסיטת ברלין .

משנת 1932 התגורר בארץ ישראל והגיע לתפקיד של סגן מנכ"ל משרד החינוך (1954-1971).

85 ראיון עם ברטה יופה, אימ"א, קובץ 1661 ; שם, קובץ 1499.

86 M. Beizer, 'The Leningrad Jewish Religious Community: From the

NEP through its Liquidation', *Jews in Eastern Europe*, 3 (28), 1995, pp. 16-42

87 *Sobranie zakononii v rasporiazhenii rabochego i krestyanskogo pravitelstva*, 1918, no. 62 § 685 ;

1923, no. 37, § 384

- 88 A. Yodfat, 'Jewish Religious Communities in the USSR', *Soviet Jewish Affairs*, בפרוטרוט על כך ראו : 128-132, 134
2 (1972), pp. 61-67; P. Gidulyanov, *Otdelenie tserkvi ot gosudarstva v SSSR*, Moscow 1926, pp. 86-87,
- V. Gessen, 'Evreiskaya religioznaya obshchina v Leningrade i yeyo razgrom bolshevikami', 89
Narod moi, 26.2.1993
- Ustav Leningradskoi evreiskoi religioznoi obshchiny*, Leningrad 1925 90
- 91 ש' ד' לוי (עורך), תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית בשנים תרע"ה-תש"ר, , ניו-יורק תשמ"ט, עמ' 75-78.
הרב קצנלנבוגן כינה במכתבו לבנו אליאח את גורביץ' "איש ישר וירא אלוהים (אימ"א, קובץ 1499). אולם בתו של
הרב ברטה יופה פירשה את המכתב הזה בשנת 1992 והעירה: "הוא ודאי לא היה ירא אלוהים". את שנות הלידה של
חברי ההנהלה ניתן למצוא ב: *TsGASPB*, קובץ 56, רשימה 4, תיק 21, דף 15.
- 92 אימ"א, קובץ 1499; *Ustav Leningradskoi evreiskoi religioznoi obshchiny*, Leningrad 1925 ;
- 93 שם, שם.
- 94 לאון (יהודה-לייב) רבינוביץ' (1862-1938) שנשא כינוי 'איש יהודי'. נשפט בפרשת LERO ב-1929. את השנים
האחרונות של חייו חי בעוני, כשהוא משרת בתוך שמש בבית הכנסת הגדול.
- 95 *TsGASPB*, קובץ 56, רשימה 4, תיק 21, דף 1, 15; תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית (לעיל, הערה 91), עמ' 80;
נ' שחנבויץ' נולד ב-1889 בקלינצי. למד בישיבה וא"כ בפקולטה למשפטים באוניברסיטת ג'נבה. מ-1920 חבר הוועד
המרכזי של הארגון הציוני ברוסיה. מ-1926 מתגורר בארץ ישראל. מ-1929 - חבר ההנהלה של הבית הספר הריאלי
בחיפה.
- 96 " שניאורסון, אגרות קודש כ"ק אדמו"ר מוהריי"ץ ני"ע מלויבאוויטש, ניו-יורק 1982, כרך א', עמ' תר'.
- 97 מכתב של קצנלנבוגן לבנו, פברואר 1925, אימ"א, קובץ 1499; תקנון של LERO, 1925, *Leningradskaya* ;
pravda, 10.4.1925
- 98 אימ"א, קובץ 1499.
- 99 A. Blyum, 'Hebrew ; 796, 93-92 דף 21, תיק 620, 617, 610, 606 דף 20, תיק 3, רשימה 31, קובץ 31, *TsGALIP* ;
Publications and the Soviet Censor in the 1920s', *East European Jewish Affairs*, 23, 1 (1993),
p. 97
- 100 V. Izmozik, 'Soviet Jewry as Reflected in Letters Intercepted by the Leningrad OGPU, 1924-1925',
Jews in Eastern Europe, 1(23), 1994, p. 41
- 101 *Leningradskaya pravda*, 6.3.1925
- 102 D. Fishman, 'Preserving Tradition in the Land of Revolution. The Religious Leadership of Soviet
Jewry, 1917-1930', *The Uses of Tradition, Jewish Continuity in the Modern Era*, New York -
Jerusalem 1992, pp. 88-95;

1925 - קיבל ועד הרבנים מהגיוינט \$18,000, -1926 - \$24,000, וב1927 - למעלה מ\$25,000 - בנוסף לעזרה לחג הפסח.

¹⁰³ תולדות חב"ד (לעיל, הערה 95), עמ' 56-61.

¹⁰⁴ B. Gorev, *Protiv antisemitov*, Moscow 1928, p. 176

¹⁰⁵ *Leningradskaya pravda*, 20.5.1927

¹⁰⁶ תיק התביעה 898 של מר חיים ליברמן בן ראובן (1927) *ALO SRAF*, no. 14337 (להלן: תיק ליברמן) למרות

שהתיק נפתח נגד ליברמן, צורף לו גם שניאורסון. חלק מהדפים של התיק נעלמה והדפים שנותרו (אך לא כולם) מוספרו מחדש. בקשר למה שנאמר בהערות לתיק מספרי הדפים אינם מופיעים. המחבר מודה לזאב וגנר (ירושלים) שהראה לו את ההעתק של התיק. להלן: תיק תביעה נגד ליברמן, 1927.

¹⁰⁷ פישמן (לעיל, הערה 102), עמ' 108.

¹⁰⁸ תולדות חב"ד (לעיל, הערה 103), עמ' 78-80; W. Kolarz, *Religion in the Soviet Union*, London 1961, p.

252

¹⁰⁹ א' מוניץ, 'שתי תעודות על החיים הדתיים של יהודי ברית-המועצות', שבת, 9 (תשמ"ג), עמ' 105.

¹¹⁰ תולדות חב"ד (לעיל, הערה 108), עמ' 78, 80.

¹¹¹ פישמן (לעיל, הערה 107), עמ' 109-111.

¹¹² תולדות חב"ד (לעיל, הערה 110), עמ' 79-80.

¹¹³ שם, עמ' 80-82.

¹¹⁴ *TsGASPb*, קובץ 7384, רשימה 33, תיק 26, דף 3-1; קובץ 56, רשימה 4, תיק 21, דף 15.

¹¹⁵ שניאורסון (לעיל, הערה 96), עמ' 616-637.

¹¹⁶ תולדות חב"ד (לעיל, הערה 112), עמ' 83-84, 87.

¹¹⁷ על ועידת קורוסטן ראו: A. Greenbaum, 'The Rabbinic Conference at Korostin', *Shvut*, 4 (1996), pp.

53-58; E. Melamed, 'Soviet Documents on the Korosten Rabbinical Congress', *Jews in Eastern*

Europe, 1(29), 1996, pp. 41-52

¹¹⁸ שניאורסון (לעיל, הערה 115), עמ' 546, 616-637; תולדות חב"ד (לעיל, הערה 116), עמ' 87-90; אוסף של ו' חבקין,

ארכיון של בית הספרים הלאומי, Ms. Var. 325/287

¹¹⁹ ביטאון החילונים הלוחמים הודה: "למרות שלא היו להם לא מודעות ולא פירסום, בכל זאת הועדיה נודעה

ברבים" (20) (1928), p. 20 (*Bezbozhnik u stanka*)

¹²⁰ שם; תולדות חב"ד (לעיל, הערה 118), עמ' 89-90.

¹²¹ שניאורסון (לעיל, הערה 118), עמ' תקצ"ז.

¹²² על "כנסייה חיה" ראו: M. Meerson, 'The Renovatationist Schism in the Russian Orthodox Church',

Canadian-American Slavic Studies, 26 (1-3), 1992, pp. 293-314

¹²³ מוניץ (לעיל, הערה 109), עמ' 106; א' גרשוני, יהדות ברוסיה הסובייטית, ירושלים 1961, עמ' 122; העולם, 8

(1927).

¹²⁴ אימ"א, קובץ 1499

¹²⁵ גרשוני (לעיל, הערה 123), עמ' 122.

¹²⁶ דער עמעס, 2.2.1927 ; *Leningradskaya pravda*, 20.5.1927

¹²⁷ I. Stalin, *Sochineniya*, Vol. 10, Moscow 1949, p. 133

¹²⁸ תיק ליברמן (לעיל, הערה 106).

¹²⁹ חיים ליברמן (1892-1980) – פעיל חב"ד, ביבליוגרף, היסטוריון. מ-1925 עד 1950 שימש כמזכירות ואיש אמונו של

הרב שניאורסון. ב-1927 נעצר יחד עם הרב והוגלה לטאמבוב. במהרה שוחרר ועזב את ברה"מ. מ-1940 בניו-יורק,

עבד כספרן בספרייתו של הרב. פירסם את דבריו ב"יווא בלעטער".

¹³⁰ תיק ליברמן (לעיל, הערה 128).

¹³¹ *Bezbozhnik u stanka*, 10 (1927), p. 7

¹³² ש' ערדבערג, 'דער ליבאוויטשער רבי אין דער נעץ פון "טשע קא"', דער טאג, 24.11.1929 ; גרשוני (לעיל, הערה 125),

עמ' 171-194.

¹³³ תיק ליברמן (לעיל, הערה 130)

¹³⁴ ש' ערדבערג, 'דער ליבאוויטשער רבי ווערט פאר'משפט צום טויט', דארט, 26.11.1929. לפי הגירסה של החסידים,

יחס צונן, אך אדיב עם הרב מצד החוקרים בנוכחות המשפחה הפך לעיניניים ומכות לאחר שהרב הועבר לבית הסוהר.

שם אמרו לו ש-12 כמרים פרבוסלביים, לוטרנים וקתולים שנעצרו באותו לילה כבר הוצאו להורג ושניאורסון – הוא

היהודי הראשון מקרב אנשי הדת. אחרי אחת החקירות הבטיחו לו להוציאו להורג בירייה במהלך היממה הבאה.

¹³⁵ לפי גירסתם של אנשי החב"ד הרב מליובוויץ' דיבר מרגע מעצרו רק ביידיש, סרב לחתום על דו"ח החיפוש וללכת

לבית הסוהר ברגל, כשהוא מנמק זאת במצבו הבריאותי. בבית הסוהר הוא דרש זמן להנחת התפילין. כאשר נטלו

ממנו את התפילין הוא הכריז על שיבת רעב והשיג שהחזירו לו את התפילין. הוא סרב לקבל מזון של בית הסוהר

ואכל רק מה שהובא לו מהבית (ערדבערג (לעיל, הערה 132); ש' ערדבערג, 'ליבאוויטשער רבי ווערט נומער 26818',

דארט, 25.11.1929). מבלי להתווכח עם רוב הטענות האלה, נציין רק שמתוך התיק המשפטי לא מסתבר, שהחקירה

התנהלה ביידיש. על מסמכים אחדים מופיעות הערותיו של הרב ברוסית. תיק ליברמן (לעיל, הערה 133)..

¹³⁶ בספרות של חב"ד ישנה גירסה, שתחילה קיבל הרב עונש מוות, אולם בעקבות הפעילות של פעילי ציבור יהודיים, יי

פסקובה ואחרים עונש זה הומר לחמש שנות מאסר באיים סולובצקיה ואחר כך, אחרי מסע נוסף של שידולים הומר

העונש לשלוש שנות הגליה בקוסטרומה. (ש' ערדבערג, 'דער ליבאוויטשער רבי ווערט פארשיקט קיין קאסטראמא',

דארט, 1.12.1929). במסמכים שנותרו מהתיק הפלילי נגד שניאורסון וליברמן אין פסקי דין אחרים, פרט להחלטה על

ההגליה לקוסטרומה, אולם ייתכן, שהם היו על העמודים שנעלמו.

¹³⁷ ש' ערדבערג, רוסישע אידען פאסטען א תענית פאר'ן רביניס באפרייאונג', דארט, 28.11.1929.

¹³⁸ GARF, קובץ 8409, רשימה 1, תיק 195, דף 127.

¹³⁹ ערדבערג (לעיל, הערה 136); ש' ערדבערג, 'ווי מען דעם ליבאוויטשער באפרייט פון פארשיקונג', דארט, 4.12.1929;

תיק ליברמן (לעיל, הערה 135).

- ¹⁴⁰ GARF, קובץ 8409, רשימה 1, תיק 195, דף 132; תיק ליברמן (לעיל, הערה 139); ש' ערדבערג, 'דער ליבאוויטשער רבי ווערט פארשיקט קיין קאסטראמה', דארט, 2.12.1929.
- ¹⁴¹ ש' ערדבערג, 'דער ליבאוויטשער רבי פאהרט ארויס פון רוסלאנד', דערט, 4.12.1929; *Bezbozhnik u stanka*, 12; (1927), p. 10
- ¹⁴² A. Greenbaum, 'Judaism in Soviet Russia', *Minority Problems in Eastern Europe between the World Wars*, Jerusalem 1988, p. 135
- ¹⁴³ שניאורסון (לעיל, הערה 121), עמ' 636.
- ¹⁴⁴ מוניץ (לעיל, הערה 123), עמ' 104.
- ¹⁴⁵ הדבר, ניו-יורק, 14.12.1928; *Nash put*, 18.8.1928; דער עמעס, 18.4.1930.
- ¹⁴⁷ *TsGAIPD*, קובץ 24, רשימה 8, צרור 2598, תיק 110, דף 80.
- ¹⁴⁸ רוטנברג (לעיל, הערה 66), עמ' 14-12.
- ¹⁴⁹ 'דער זיג פון לענינגראדער אידישע ארבעטנדיקע אינם קאמף קענן דער קלעריקאל-נעפמאנישער קנופיע', דער עמעס, 15.2.1930.
- ¹⁵⁰ *Leningradskaya pravda*, 26.3., 6.4., 30.3.1929; *Krasnaya zvezda*, 9.4.1929
- ¹⁵¹ *Leningradskaya pravda*, 17.5, 28.7.1929
- ¹⁵² דער זיג (לעיל, הערה 149); *Leningradskii rabochii*, 4.6.1929; דאס הייליקע קרעמל ילעראי, דער עמעס, 3.11.1929
- ¹⁵³ *Tribuna*, 22-23 (1929), pp. 3-5
- ¹⁵⁴ דער עמעס, 3.10.1929
- ¹⁵⁵ *Leningradskaya pravda*, 19.9, 4.10.1929
- ¹⁵⁶ *Leningradskaya pravda*, 5.10.1929; *Tribuna*, 22-23 (1929), p. 4
- ¹⁵⁷ N. Orleanskii, *Zakon o religioznykh obyedinenyakh RSFSR*, Moscow 1930, pp. 7-9
- ¹⁵⁸ ליטערארישע בלעטער, 25.10.1929; הדואר, 11.10.1929; דאס הייליקע קרעמל (לעיל, הערה 152).
- ¹⁵⁹ GARF, קובץ 1235, רשימה 33, תיק 33, דף 17; רשימה 44, תיק 41, דף 70; *Leningradskaya pravda*, 17.1.1930. בפרוטוקולים של השיבות הועד הפועל המרכזי הכל-רוסי מצוין כתאריך הסגירה של בית הכנסת 17 בינואר, לפי העיתון 'דער עמעס' – הדבר קרה ב-11. העיתון *Leningradskaya pravda* הודיע על כך ב-15.
- ¹⁶⁰ דער זיג (לעיל, הערה 152).
- ¹⁶¹ *Tribuna*, 9 (1930), p. 25

- ¹⁶² היינט, 6.3.1930. במציאות נפטר הרב קצנלנבוגן ב-30 בדצמבר 1930. בקבורתו השתתפו אנשים רבים, גם לא יהודים. בתנאים של המשטר הסובייטי הדבר יכול היה להתפרש כמחאה נגד מסע האנטי-דתי. העיתון הירושלמי, שהגזים מאוד, ציין כי במסע הלווייה שלו השתתפו 200,000 איש (שערי ציון, תרצ"א, חוברת ד"ו, עמ' 52).
- ¹⁶³ סטלין (לעיל, הערה 127), כרך 12, עמ' 198.
- ¹⁶⁴ *Pravda*, 15.3.1930
- ¹⁶⁵ *GARF*, קובץ 1235, רשימה 44, תיק 33, דף 17; תיק 41, דף 70.
- ¹⁶⁶ *TsGASPB*, קובץ 56, רשימה 4, תיק 21, דף 15; קובץ 7384, רשימה 33, תיק 96, דף 48, 49, 76, 78, 107, 108, 110-
- 113
- ¹⁶⁷ שם, תיק 26, דף 3-1; תיק 222, דף 114; תולדות חב"ד (לעיל, הערה 120), עמ' 82.
- ¹⁶⁸ א' גרינבוים, רבני ברית המועצות בין מלחמות העולם 1917-1939, חומר ללקסיקון ביו-ביבליוגרפי, ירושלים תשנ"ד, עמ' 33.
- ¹⁶⁹ *TsGASPB*, קובץ 7384, רשימה 33, תיק 222, דף 11-15, 17, 91, 98, 112-121, 128, 135, 137
- ¹⁷⁰ מפורט יותר ראה: M. Beizer, 'Jewish Religious Life in Leningrad in 1930s', *Shvut*, 8 (1999), pp. 58-
- 86
- ¹⁷¹ *TsGASPB*, קובץ 7384, רשימה 33, תיק 20, עמ' 121.
- ¹⁷² מנחם-מנדל גלוסקין (1878-1936). מ-1898 היה רב בפאריז. נישא לבתו של הרב ממינסק לי רבינוביץ' ומ-1924, אחרי מותו של חמו תפס את מקומו. מ-1926 - חבר ועד הרבנים המחתרתי בברה"מ. נרדף תמיד על ידי השלטונות. נעצר בפברואר 1930. גלוסקין חתם על מכתב הרבנים של בילורוסיה שפוברק על ידי השלטונות על כך, שהדת היהודית בברה"מ אינה סובלת מרדיפות. מ-1933 - רב בית הכנסת הגדול של לנינגרד
- ¹⁷³ זכרונותיה של סופיה גלוסקין - בתו של הרב, אימ"א, קובץ 1947, להלן: גלוסקין, 1989.
- ¹⁷⁴ א' גרשוני, יהודים ויהדות בברית המועצות, ירושלים 1970, עמ' 126.
- ¹⁷⁵ *GARF*, קובץ 5263, רשימה 1, תיק 1018, דף 3-2, 5; *TsGASPB*, קובץ 7384, רשימה 33, תיק 96, דף 218; תיק 190, דף 37
- ¹⁷⁶ *Leningradskaya pravda*, 29.10.1935
- ¹⁷⁷ *TsGASPB*, קובץ 7384, רשימה 33, תיק 190, דף 40-42, 44; *GARF*, קובץ 5263, רשימה 1, תיק 8, דף 8, 30.
- ¹⁷⁸ *GARF*, שם, תיק 995, דף 153-162.
- ¹⁷⁹ שם, תיק 8, דף 30.
- ¹⁸⁰ שם, תיק 8, דף 7, 22, תיק 990, דף 123-126.
- ¹⁸¹ שם, תיק 72, דף 8-9, תיק 1018, דף 23, 24, 26; *TsGACPB*, קובץ 7384, רשימה 33, תיק 40, דף 32, 33, 35.
- ¹⁸² נ' ששונקין, זכרונותי, ירושלים תש"מ, עמ' 200; *GARF*, קובץ 5263, רשימה 1, תיק 1018, דף 22; ו' גוטליב (עורך), יהדות הדממה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 193.
- ¹⁸³ *TsGACPB*, קובץ 7384, רשימה 33, תיק 40, דף 21, 25; תיק 72, דף 10-11, תיק 58, דף 11-13.
- ¹⁸⁴ שם, תיק 190, דף 1, 3, 5, 7-8, 10-12, 14, 16, 18-19, 21-22, 25-28, 30-31, 33.

- ¹⁸⁵ GARF, קובץ 5263, רשימה 1, תיק 1018, דף 2-3, 5-6, 8, 25, 30-48-51.
- ¹⁸⁶ שם, תיק 990, דף 125; תיק 1018, דף 1-3, 4, 14, 20, 31-33, 44.
- ¹⁸⁷ 25- ביוני 1936 הגיש הבקשה להתקבל ליועד ה-20' נכסה בן ה-58- יליד וילנה מיכל גינזבורג וב-9 בינואר 1937 הגיש בקשה זהה בעל בית מלאכה יעקב ראיאק. שניהם היו סוכני הלשטונות (TsGACPb), קובץ 7384, רשימה 33, תיק 40, דף 60, 63, 91.
- ¹⁸⁸ שם, דף 56, 93, 115.
- ¹⁸⁹ תולדות חב"ד (לעיל, הערה 167), עמ' 215.
- ¹⁹⁰ TsGACPb, קובץ 7384, רשימה 33, תיק 58, דף 11-13.
- ¹⁹¹ *Vechernii Leningrad*, 22.5.1990
- ¹⁹² TsGACPb, קובץ 7384, רשימה 33, תיק 58, דף 87, 88; תיק 59, דף 63-64.
- ¹⁹³ כאשר התחילו מעצרים המוניים החליט רב של החב"ד נחום ששונקין להימלט למוסקבה והציע לעשות כן גם לא' מורוזוב וי' רסקין. מורוזוב השיב שכבר היה בהגלייה ושלא נותר לו עוד כוח להמשיך בנדודים. רסקין לא יכול היה להשאיר את משפחתו ואת ילדיו הקטנים (תולדות חב"ד (לעיל, הערה 189), עמ' 216; ששונקין (לעיל, הערה 182), עמ' 213-214; גרשוני (לעיל, הערה 174), עמ' 126-127).
- ¹⁹⁴ גוטליב (לעיל, הערה 182), עמ' 185-194; תולדות חב"ד (לעיל, הערה 193), עמ' 215
- ¹⁹⁵ שאול קצנלנבוגן שעבד בתור יועץ משפטי בבית חרושת לנסירת עצים, נעצר בלילה של 3 בפברואר וב-9 באפריל הוצא להורג. לפי התיק שלו נורו 21 איש (תעודה מבית המשפט העירוני של לנינגרד מיום 13.10.1989. תעודות פטירה מיום 6.7.1989. מכתב של ד' יופה למ' בייזר, אימ"א, קובץ 1218. ראו גם: גלוסקין (לעיל, הערה 173).
- ¹⁹⁶ הושמדו: אלחנן ושמואל מורוזוב, שמואל נימוטין, דובר קוזנצוב, מאיר פרידמן, פנחס אלטהוויז, יצחק רסקין, אלי בלקינד, ישיעהו גולד, פייביש אסטריין (גוטליב (לעיל, הערה 194), עמ' 186-193; גרשוני (לעיל, הערה 193), עמ' 127; תולדות חב"ד (לעיל, הערה 194), עמ' 215.
- ¹⁹⁷ TsGASPb, קובץ 7384, רשימה 33, תיק 40, דף 56.
- ¹⁹⁸ קולאז' (לעיל, הערה 108), עמ' 254-255, 257.
- ¹⁹⁹ I. Krupnik, 'Sudba kollektzii', *Vestnik evreiskoi kultury*, 2 (5), 1990, pp. 44-45